

A NYOLCADIK FŐTITKÁR

A posztszovjet »telekrácia« vagy »médiokrácia« keletkezéstörténetét az 1991-es kezdetektől az 1999-es végig fejezetről-fejezetre bemutató »Borisz sztár és a sztárevicsek« című, a Helikon Kiadó gondozásában 2000-ben megjelent könyv zárófejezete, amely azt mutatja be, hogyan lehetett a szinte teljesen ismeretlen Vlagyimir Putyin figuráját a televíziós mediatizáció és tömegszuggesztió totális eszközeivel pár hónap alatt úgy felpörgetni, hogy egy egész ország »karizmatikus vezérét«, a „nemzet megmentőjét” ismerje fel benne. A teljes könyv a szilagyiaikos.hu honlapon a könyvek legördülő listán olvasható.

In Szilágyi Ákos: Borisz sztár és a sztárevicsek. IX. fejezet. Helikon Kiadó, 2000. 460-529.1.

Tartalom

A legújabb orosz csoda

Filmhősre várva

A Primakov-modell

Helycserés támadás

Két Anti-Jelcin egy csárdában

Én és az imidzsem

Szentimentális utazás Moszkvából Pétervárra

A nyolcadik főtitkár

„Mindannyian Dzerzsinszkij köpenyéből bújtunk elő”

Putyinburg

Epilógus

„ – *Az Ön asztalán Vlagyimir Putyin portréja áll. Ez kissé különös, végtére mégiscsak Borisz Jelcin elnöki hivatalában dolgozik és nem a kormányzati apparátusban. – Ne féljen, nem telik bele sok idő és minden íróasztalon ez a portré fog állni.*”¹

(O. G. Szurikov, 1999 szeptembere)

„*Vlagyimir Putyin dolgozószobájában egyetlen portré látható, ez azonban nem – mint elsőre gondolnánk – pártfogóját, Borisz Jelcint, hanem Nagy Pétert ábrázolja.*”²

(André Fontaine, Le Monde)

¹ Az elnöki hivatal helyettes vezetője, O. G. Szurikov válasza az *Obscsaja Gazeta* újságírójának kérdésére 1999 szeptember elején, alig egy hónappal Putyin kormányfővé történt kinevezése után. (In *Obscsaja Gazeta*, 1999. szeptember 23-29, 38. szám, 1. l.)

² Idézi: *Russzkaja Miszl* (Párizs) 2000. január 13-19. (4300.szám), 9. l. 1999-es és 2000-es közvéleménykutatási adatok szerint az orosz választók túlnyomó többsége, a neves orosz történelmi személyiségek közül változatlanul I. (Nagy) Pétert választaná meg Oroszország elnökének. „Ezért igyekszik hasonlóan mutatkozni hozzá Putyin – nemhiába van kiakasztva kreml-i dolgozószobájában Péter arcképe. A példakép megválasztása teljesen logikus. Épp elegendően gondolják közülünk azt, hogy ez idő szerint igencsak barbarizálódott országban élünk, melyet ideje civilizálni. Vagyis Putyinnak ugyanazt kell tennie, amivel Péter is annyit foglalkozott. Nemrég hozzá is kezdett, hogy ablakot vágjon Európára a budi falában [ironikus utalás Putyin elhíresült durva kiszólására, hogy a csecsen terroristákat, ha kell, a saját budijukban fogják kinyírni (mocsity v szortyire) – Sz. Á.], mikor felajánlotta Oroszország belépését a NATO-ba (igaz, sietett helyesbíteni, mondván, túlságosan szó szerint vették, amit mondott). De minden oroszok legkedveltebb cárja még mással is foglalkozott: például arra kényszerítette a népet, hogy szeressen mindent, ami német, továbbá flottát és Szentpétervárt építtetett, levágta a bojárok szakállát és a sztrelecek fejét, sikeres háborúkat folytatott (Svédország ellen) és kevésbé sikereseket (Perzsia ellen) és egész gyűjteménye volt ritka torzszülöttekből [utalás Nagy Péter Szentpétervárott máig megtekinthető híres „kunstkammer”-jére – Sz.Á.]” (Jekatyerina Szmirnova: *Stirlic – nas prezigyent* [Elnökünk – Stirlitz] In *Kommerszant-Vlaszty*, 2000, 10. szám, 8. l.)

Hosszú utat tett meg Oroszország a századelőn Raszputyintól Leninig, de talán még ennél is hosszabbat a század végén – a „kollektív Raszputyintól” a „kollektív Putyinig”. Hosszabbat, hiszen mint láttuk, a távolságot ma már nem a történeti időben, hanem a televíziós képidőben – a nézés reálidejében – kell mérni. Márpedig ebben az időben a „kollektív Raszputyin”, ahogy Jelcin oligarchákból és családtagokból összegyűródött politikai kíséretét – a „családot” – keresztelte el az orosz nép, oly messze van már tőlünk, mintha soha nem is lett volna. Darabkái – itt egy oligarcha, ott egy liberális ifjúreformer [mladoreformator], amott egy polgármester vagy kormányzó – gyors ütemben és engedelmesen épülnek be az új hatalom falába. Oroszországban javában zajlik a szokásos államforradalom.

A „kollektív Raszputyin” halott, éljen a „kollektív Putyin”! VVP (ami az oroszban ma már nemcsak a bruttó nemzeti termék, a GDP, hanem az ügyvezető elnök nevének kezdőbetűire is utal), szóval Vlagyimir Vlagyimirovics Putyin nem II. Jelcin (II. Jelcin, mint ismeretes 1996-ban követte az elnöki trónon Első Jelcint, és megtévesztésig hasonlított hozzá), hanem a „kollektív Raszputyin” helyébe lépett és maga is kollektív.

A választás – a Történelem választása, a Sors választása – már jóval a 2000 március 26-i elnökválasztás előtt megtörtént. A szavazás legfeljebb arra volt jó, hogy e misztikus választásra ráüsse a népakarat pecsétjét. Szavazócédulákkal a Sorsot soha nem lehetett Oroszországban felülütni. Vlagyimir Putyin nem is abban

különbözött II. Jelcintől, hogy a sorsszerűség e pecsétjét viselte homlokán. Láttuk már: ott viselte azt minden valamirevaló orosz uralkodó – cár, főtitkár, elnök – a huszadik században, akár Isten, akár a Párt, akár a Televízió ütötte is rá. Putyin abban különbözött tőle, hogy nem a kreml-i „család”, nem is az oroszországi „oligarchák” (a hírhedt „szemibankirscsina”, a „hét-bankár-uralma”), hanem *mindenki* választása lett. Mindenkinek volt *egy* Putyinja. Egy és oszthatatlan. Ő volt a *kollektív Putyin*, aki azért jött, hogy összekapcsolja, egyesítse, szintetizálja az eget és a földet, az orosz múltat és az orosz jövőt (orosz jelen tudvalévőleg nincsen, soha nem is volt és elvi okokból nem is lehetséges), a piacot és az államot, a Nyugatot és a Keletet, Szentpétervárt és Moszkvát, Nagy Pétert és a talán valamivel kevésbé nagy Andropovot, neoliberais ifjűreformereket és régi fából faragott csekistákat, Oroszországot és Csecsenföldet, a kommunizmus építőjének erkölcsi kódexét és a protestáns etikát, egyszóval, mindent-mindent, ami előremutató. S ki ne tudná, hogy effajta orosz szintézisek idején merre van az *előre*: amerre a kollektív Putyin keze mutat – az „erős állam” felé. A kollektív Putyin van, pontosabban lett. Négy hónap alatt. Nézzük most meg, hogyan volt ez lehetséges?

A legújabb orosz csoda

1999 októberétől szemünk előtt ismétlődött meg a csoda, az *orosz csoda*: Jelcin 1996-os újraválasztásának/újraválasztatásának média-csodája, ha a főszerepben ezúttal nem is Jelcin, hanem az általa frissen kinevezett kormányfő, Vlagyimir Putyin és idomított

választási „Medvéi” léptek föl. Ugyanúgy, mint három évvel ezelőtt, a teljesen kilátástalan helyzetbe került, minden politikai elemző által leírt, népszerűtlen, úgyszólván agonizáló Kreml pár hónap alatt feltámadt és fényes győzelmet aratott esküdt barátain és hűséges ellenségein.

A csoda 1996-ban abban állt, hogy az 5%-os elfogadottságúnak mért Jelcint három hónap alatt sikerült a szavazók többségével újraválasztatni, 1999-ben pedig abban, hogy a teljesen ismeretlen Vlagyimir Putyinból három hónap alatt olyan népszerű elnökjelöltet csináltak, akinek megválasztása márciusban már csak formáság volt. Mi több, a győzelmet lényegében ugyanazoknak a – mindaddig egymásnak feszülő – erőknek a szövetsége vívta ki, ugyanannak a két kulcsfigurának – Anatolij Csubajsznak és Borisz Berezovszkijnek – a kezdeményezésével és irányításával (talán csak a bankár és médiacézár Guszinszkij csúszott át a másik oldalra), ugyanazokkal a mindenre kész média-csapatokkal (Gleb Pavlovszkijjal, Alekszej Golovkovval és Mihail Margolinnal a háttérben³) és PR-eszközökkel, és ugyanolyan lenyűgöző eredményességgel mint 1996-ban. Csak míg 1996-ban a „csecsen kártyát” *békeként*, 1999-ben a *háborúként* játszották ki, míg Jelcin másodszeri megválasztásához a *békekötő* mitikus képe,

³ Lásd jelen könyv *Jelcinméker, Lebegyméker* című V. fejezetét. Ahogy az 1999-es politikai-tulajdonosi kényszerszövetségből Vlagyimir Guszinszkij hiányzott Borisz Berezovszkij és Anatolij Csubajsz mellől, úgy a kreml-i médiacsapatból Igor Malasenko és Szergej Liszovszkij hiányzott, mert ők 1999-ben – Moszt-bankos főnökük, Guszinszkij vezetésével – már Luzskov moszkvai polgármestert szolgálták a hatalomért folyó harcban, láthatólag sokkal szerényebb eredménnyel, mint az ezúttal a kreml-i „család” és így Putyin mellett felsorakozott néhai kollégáik. Lásd még Igor Malasenkonak, a Media-Moszt holding igazgatótanácsa elnökhelyettesének (elnök: Guszinszkij) kissé elbizakodott tavaly nyári interjút: *Berezovszkij – bumazsnij tyigr, Csubajsz tozse iz etoj katyegorii* [Berezovszkij – papírtigris, Csubajsz szintén ebbe a kategóriába tartozik], In *Kommerszant-Vlaszty*, 1999. 23. szám 18-19.1.

Putyin megválasztásához a háborús győztes legendája járult hozzá döntően.

Minden ugyanaz, mint 1995-ben, a végeredmény azonban szembeötlően más. 1999. december 31-től Oroszországnak minden kétséget kizáróan *nem* Jelcin az elnöke többé. Az az etatista fordulat zárult le ezen a karneváli napon⁴ a *lehető* legkedvezőbb módon, amely a 98-as pénzügyi összeomlást követően, még Primakov kormányra kerülésével vette kezdetét és egész 1999-ben tartott – gazdaságban, politikában és a közérzületben egyaránt. Mert 1999. december 31-én nem az dőlt el, ki lesz Jelcin helyett az új orosz elnök, hanem az, hogy az állam megerősítésének, az etatizmusnak melyik útja – az orosz módon nyugatosító *pétervári* vagy birodalmi-izolacionista *moszkvai* kerekedik-e felül? Az dőlt el, hogy Luzskov oligarchikus moszkvai klánállama nyeli-e le a kreml-i oligarchiát avagy ez egyszer sikerül végre a 1990-es évek elejétől fogva Anatolij Csubajsz vezette liberális *pétervári* ifjúreformereknek felülkerekedniük „ösellenségükön” és a Kreml bevételével egycsapásra két, sőt, talán három legyet is ütni – a kreml-i „családot”, Berezovszkij Kreml-közeli oligarchátusát, Luzskov moszkvai „családját”, és a regionális kiskirályokat egyszerre fejtve le a magatehetetlen központi államról. 2000 tavaszán a helyzet úgy fest, hogy a választási műtét sikerült és a beteg – mármint Oroszország – kezd lábadozni, és mindjárt újra életre kel.

Filmhősre várva

Ha Putyin nem lenne, valószínűleg ki kellene őt találni. Dehát pontosan erről volt szó: kitalálták, mert nem volt, aki garantálta (illetve akinek elhitték, hogy garantálni képes) a kreml-i „család” (a tulajdonképpeni Jelcin-család és csatolt oligarchikus részei) biztonságát a diadalmasan előre nyomuló moszkvai klánállam oligarchikus önkényével szemben (ne feledjük: Luzskov „jobbkeze”, Boosz múlt év nyár elején még azzal fenyegetőzött, hogy Jelcin Ceausescu sorsára fog jutni, Primakov pedig a privatizáció felülvizsgálatával, börtönnel és vagyonelkobzással fenyegette meg azokat az oligarchákat, akik az ellentáborhoz tartoztak), és az új politikai elitben nem volt senki, akinek fellépése meggyőzte volna a sokat próbált orosz társadalmat arról, hogy képes lesz új lapot nyitni a rendszerváltás történetében, mindenekelőtt képes lesz megvédelmezni az embereket a kleptokratikus-korrupcionista-kriminális önkénnyel, a kilencvenes évek nagy káoszával, a törvénynélküliséggel (oroszul: „beszpregyellel”) szemben. Az össztársadalmi igény nőttön-nőtt az orosz történelemben ciklikusan visszatérő „zavaros idők” (szmuta), interregnumok, „beszpregyel”-ek után ugyanilyen ciklikusan színre lépő „erős kezű vezető”, Rendteremtő, Megmentő iránt, aki az erős államot (Putyin szép szavával: „a törvény diktatúráját”) fogja szembeszegezni a népet szipolyozó, az közjavakat magánosító „új bojárok”, kriminális keresztapákkal, korrump és kleptokratikus helyi kiskirályokkal, „nyersanyag-bárókkal”, „médiacézárokkal” –

⁴ Lásd ehhez: Szilágyi Ákos: *A „fordulat éve”: 1999.* In: Uő:

egyszóval: a *bandokráciával* szemben⁵. Az orosz államnak fejre volt szüksége, és próbálgatta is magára egymás után a jobbnál jobb fejeket – melyik illik leginkább politikai testéhez: Kirijenko, Primakov, Sztyepasin? – míg végül a szentpétervári Vlagyimir Putyinnál kötött ki. Ez lett az a fej, amelyben közel másfél évtizede tartó ájulat után kezd magához térni a *fejtelenségből* – káoszból, szmutából, beszpregyelből, voljából – az orosz állam. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy ezúttal *fejre* és nem *szívre* volt szüksége. Szívből volt elég, több is, mint kellett volna. Hiszen már maga az államfő, Jelcin is legalább kétszívű volt. Évek óta először lépett fel megint valaki – Toynbee szóhasználatát idézve – a „fej civilizációjának” letéteményeseként Oroszországban, a lelketlen, racionális, rideg, számító *civilizátor* jellegzetesen kelet-európai szerepkörében, hogy Nagy Péter *botjával*, ama Bakunyintól annyit kárhoztatott „német bottal” és a Borisz Pilnyak által megénekelte „bőr kabátok” – a szentimentális puhányságát nem ismerő *csekisták* – kíméletlenségével verje orosz oligarchák és az egész orosz nép fejébe a *modern mórest* (már amennyire az ilyen módon a fejekbe verhető). Putyinban minden együtt van e szerep eljátszásához: Nagy Péter városából jött és eddigi életének meghatározó része a titkosszolgálatokhoz (a KGB-hez) kötötte; a reformdemokrata pétervári Szobcsak legjobb tanítványa és a KGB-s Andropov tisztelője; habitusa szerint egyszerre pétervári elsőgenerációs értelmiségi, és németes fegyelmezettsgű hivatalnok; aszketikus, pedáns és fegyelmezett Stolz, aki érzelmesen szereti az ő Oblomov-Oroszországát; nemzetközi jogász és

Oroszország elrablása. Helikon, 1999. 449-493.1.

⁵ Lásd ehhez: *Új osztály születik: a bandokrácia*. In Szilágyi Ákos: *Oroszország elrablása*. I.m. 270-288.1.

közgazdász-pénzügyér; az erős állam és a piaci liberalizmus híve; nyugatbarát és – mint Olbright asszony és Hubert Vedrin francia külügyminiszter egybehangzóan állítják – „nagy orosz patrióta”⁶.

Mikor az előbb azt mondtam, Putyint ki *kellett* találni, a „kellett” nem a személyre, hanem a szerepre és a politikai szükségletre vonatkozott. Nem személy szerint *őt* keresték, hanem személy szerint *benne* találták meg azt a *figurát*, akivel leüthető az akkor már-már nyeresre álló ellenfél királya: Primakov. És azért is ki *kellett* találni *őt*, mert nem maradt már több idő keresgélésre és találásra. A kitalálás ugyanis sok-sok innovációt, nagy politikai képzelőerőt és leleményességet követel a politicatechnológusoktól, a mediatizált hatalom e képzőművészeitől, de ahhoz, hogy politikai képeket teremtő fantáziájuk működésbe jöjjön, megfelelő emberanyagra van szükségük, kissé úgy, mint a színházi rendezőnek a szerepnek megfelelő kinézetű, állagú színészekre. Minden attól függ, képesek-e *piaci keresletet támasztani* a forgalomba hozott politikus képe iránt. A politikai semminek olyan alakot kell adniuk, hogy legyen rá kereslet. A kereslet nem valami eleve adott, hanem valami létrehozandó, és a politikai technológiák jórészt éppen erre – a politika-áru iránti kereslet létrehozására – irányulnak. Mindaz, amit a forgalomba hozni kívánt áruhoz – ez esetben a politikus képéhez – akkor és ott a társadalmi eseményfolyamban találnak, nyersanyag csupán, ami jól jön

⁶ Nem hiába uralta három hónapon át a nyugati és oroszországi médiákat az a kérdés, hogy tulajdonképpen kicsoda is ez a „doktor Putyin”? Mikor a davos-i világtalálkozón az orosz küldöttségnek feltették a kérdést – „Sto takoje Putyin?” – Grigorij Javlinszkij, Putyin egyik politikai ellenfele így válaszolt rá: „tudják, ő az az ember, akinek gazdasági programja még nincsen, de az általános iskolában már bevezette a kötelező katonai alapkiképzést”. (Idézi Vlagyimir Pribilovszkij, In: Russzkaja Miszl (Párizs), 2000, 4304. szám, 2.1.).

a megfelelő kép megalkotásához. Például 1999-ben moszkvai lakóházrobbantások – a csecsen terroristák már a spázban vannak – kiváltotta összetársadalmi sokkra, félelmi reakcióra építve, nem volt nehéz heveny keresletet teremteni a mindennapokból amúgy is hiányzó biztonság és rend iránt, amit aztán a „szabadító hős”, a „rendteremtő ember” képével lehetett maximálisan kielégíteni. A polgárait mindenféle önkénytől és kiszolgáltatottságtól megvédelmező *erős* állam, *működő* állam addig is létező társadalmi igénye ezen a ponton minden más igény és elvárás elé került és nem volt nehéz a *konkrét* és *személyes* alakot öltött erőskezű vezető, egy *működőképes elnök* képével kielégíteni, különösen a nem-működő, befolyásolható, alkoholizáló, beszámíthatatlan hatalmon lévő elnök – Borisz Jelcin – tehetetlenségének gyászos hátterén. Ezzel egyszersmind olyan látszatot sikerült teremteni, mintha az előző hatalom merőben *személyes okokból* nem működött volna (Jelcin „öreg” volt, „szakképzetlen”, „ivott” stb.), nem pedig azért, mert a korrupcionista-kleptokratikus-kriminális összefonódások, a tulajdon és hatalom, közérdek és magánérdek szimbiózisa hatékony működését eleve lehetetlenné tette. Természetesen önmagában semmiféle személyes erény, rátermettség, tehetség nem garancia az állam működőképességére. Oroszországban azonban azért kulcskérdés ez, mert működő állam nélkül semmi nem működik, még a „működő tőke” sem.

Hogy Putyin jön, mert *jőnie kell*, azt már 1999 áprilisában tudni lehetett, ha máshonnan nem, Valerij Ledovszkij *asztrológus* előrejelzéséből. A mediatizált politika fejleményeit asztrológusok és esztéták színes fantazmái gyakran előbb jelzik, mint politológusok és

közgazdászok magas szakmai elemzései. A médiapiacon manapság jól kivehető harc folyik a *mágus* és a *tudós* szerepei között és ez a harc általában a szakképzett politológus vereségével ér véget, hacsak nem képes ő is felölteni az asztrológus megnyerő maszkját, és unalmas szakmai előrejelzések helyett merész, váratlan jóslatokat mondani, egyszóval meglepni, megijeszteni, szórakoztatni a nagyérdeműt. A szakmai tudás csak önmagát megtagadva, elváltoztatva, leplezve, bulvárosítva képes versenyben maradni az információs piacon. A politikai előrejelzés műfajában a politológus, a közvéleménykutató egyre kevésbé különböztethető meg az asztrológustól. Ebben a formában – a csillagok állására vagy a jó, öreg Nostredamusra hárítva a felelősséget – gyakran olyasmit is kimondhat – gerjesztve és befolyásolva, nem pedig leírva és értelmezve a politikai eseményeket –, amit máskülönben szakmai hitelvesztés nélkül nem tehetne meg. (Az asztrológus mediatizált figuráját és szolgáltatását társadalmi remény- és rémképek hatásos terjesztésére a nagy imidzsméker cégek tudatosan használják fel. 2000 januárjában például a „szentpétervári asztrológusok” egy csoportja tette közzé azt a jóslatát, amelyben vérzivatar, káoszt, világvégét és egyéb nyalánkságokat helyezett kilátásba arra az esetre, ha Putyin kerülne hatalomra Oroszországban. Az orosz „polittechnológusok” az efféle kampányeszközöket nevezik „csornij PR-nak” vagy „destruktív technológiának”⁷.)

Valerij Ledovszkij asztrológus, akinek előrejelzése a tekintélyes *Kommerszant-Vlasztyban* jelent meg 1999 tavaszán, mintha olyasmit olvasott volna ki a csillagok állásából, amit egyenesen a kremlieknél hivatalban

⁷ Lásd ehhez: K. V. Kiszjeljov: *Desztruktyivnije tyehnologii i principii ih*

rendeltek meg tőle „kiolvasás” céljából, esetleg valamilyen kreml-i forrásból tudott meg véletlenül. Mindenesetre Putyin mint az elnöki hatalom várományosa ebben az *asztrológiai csomagolásban* jelent meg először, persze, még név nélkül, a titokzatos jövevény, a „sötét ló” alakjában, ám épp ezért egyben a sorszerűség, az elkerülhetetlen végzet pecsétjével is homlokán: „Nyáron – jósolta az asztro-politológus – az oroszországi politika színpadán új vezető fog feltűnni, egy „sötét ló” [tyomnaja losadka]. A nép küldötte lesz, talán a fegyveres erők [szilovih sztruktur] világából érkezik. Az újszerű elnökjelölt aktívan ki fogja aknázni a társadalmi egyenlőség eszméjét. Minden esélye megvan rá, hogy politikai súlyra és pénzügyi támogatókra tegyen szert. Egy előrehozott választáson kevés esélye lenne a győzelemre – 10 a 100-hoz –, de ha a választások 2000-ben lesznek, akkor esélyei megnövekednek. Ez a „sötét ló” minden további nélkül képes lesz fölvenni a versenyt Primakovval és Luzskovval. A választók őt fogják támogatni, abból kiindulva, hogy »amit ő ígér, azt be is tartja.«”⁸ Az asztrológus tehát már akkor tudta, hogy Primakovék napjai meg vannak számlálva, amikor a kreml-i „sötét lóért” még egy lukas garast sem adott volna senki. (Igaz, a szóban forgó ló olyan „sötét” volt ekkor még, hogy hasában többen is elfértek, Putyin mellett ott volt Borisz Berezovszkij Kremlhez közelálló oligarcha favoritja, Lebegy tábornok is és 1999 augusztusában valóban nem sokon múlt, hogy nem ő kapta meg a kormányfői kinevezést, hanem Putyin.⁹) De

neutralizacii. In: Politeia, Moszkva, 1999. 2 (12), 75-92.1.

⁸ *Na prezigyentszkijh viborah pobegyit „tyomnaja losadka”*. In: Kommersant-Vlaszty, 1999, 14. szám, 7. l.

⁹ Lásd erről bővebben: Borisz Kagarlickij: *Sz tyerrorisztami nye razgovarivajem. No pomogajem? – Verszij vzrivov domov v Rosszii*. In: Novaja Gazeta, 2000, január 24 (3) Kagarlickij vérfagyaló politikai krimijében az egymással viaskodó Berezovszkij és Csubajsz a felelősök

nemcsak régimódi, hanem újjágású asztrológusok, a politikai csillagok állásának hű követői – a közvéleménykutatók – is tudatták a közvéleménnyel, hogy valami készül Russiában.

1999 tavaszán, mikor Putyinnak még híre-hamva sem volt (pontosabban mint az orosz kémelhárítás frissen kinevezett igazgatójának és az elnök mellett működő Biztonságpolitikai Tanács titkárának volt némi híre), a *Kommerszant-Vlaszty* felkérésére a két legnagyobb közvéleménykutató intézet (a VCIOM és a ROMIR) felmérést készített, milyennek is szeretné látni Oroszország jövőendő elnökét az orosz nép, vagyis a választók. A kérdőívben azonban – a mediatiszálódott politika szellemében – nem elvont tulajdonságok, hanem ismert nevek szerepeltek: népszerű filmhősök és kultikus történelmi figurák nevei, Zsukov marsalltól Stirlitzig, a szovjet felederítőig (A *tavaszi 17 pillanata* című egykor Magyarországon is népszerű szovjet tévésorozatból, Vjacseszlav Tyihonov alakításában), és I. Pétertől Gleb Zseglovig (Vlagyimir Viszockij legendás szovjet rendőrnagyozóig A *fekete macska* című tévésorozatból). A felmérésből az derült ki, hogy a fiktív elnökválasztáson (e

mind a csecsen háborúért, mind az oroszországi házrobbantásokért. „Csubajsz és Berezovszkij konfliktusa – írja ő – nem 1999 januárjában kezdődött (ki kit győz le?), hanem előző év őszén. Csubajsznak nem tetszett Lebegy jelölése a kormányfői-elnöki posztra, mert túlságosan közel állt Berezovszkijhoz. Olyasvalakit keresett tehát, aki számára irányíthatóbb, akit ismer, és aki kiszámíthatóbb. Így talált rá a szintén leningrádi Vlagyimir Putyinra. Ő is „szilovik” – vagyis az „erőhatalmi szervezetekből jön”, de – Lebeggyel ellentétben – nem Berezovszkij csapatában játszik, továbbá nincsenek saját politikai és adminisztratív káderei, így pedig teljes mértékben Csubajsz csapatától függhet. Csubajsz egyoldalúan megváltoztatta közös tervüket. Sztyepasint menesztették, de Lebegy helyett az erőember-kormányfő szerepére Putyint kérték fel. Mind Berezovszkij, mind Lebegy számára az eseményeknek ez a fordulata meglepetés volt. A válság tetőpontján Lebegy Kransznojarszkból Moszkvába repült és néhány napig helyben várta kinevezését, azt hajtogatva, hogy „hamarosan szükség lesz rá”. (U. o.)

„kinotelevivor”-on) a szavazók többsége I. Péter és Zsukov marsall után olyan filmhősökre szavazna mint Stirlitz és Gleb Zseglov. „Vajon mi az, ami ezeket a hősöket a nép szemében egyesíti? Minek köszönhetik kiugróan magas tetszési indexüket? Röviden annak, hogy – közelebbről – mind a történelmi alakok, mind a filmhősök a győztesek fajtájából valók. És győzelmük nem valamilyen alkalmi siker, amelyet pályafutásuk során épp akkor és ott arattak, hanem egész életük értelmé, melyért, ha kell mindent feláldoznak (beleértve ebbe az emberi életeket is). Egy ilyen típusú elnök fő jelszava ez lehetne: »Győzelem – bármibe kerül is!« A felmérés fikatív hősei iránt megnyilvánuló rokonszenvek alapján úgy fest, hogy az orosz társadalom kész megadni ezt az árat... A mi elnökválasztásunkon az első három helyet mélységesen antihumánus, a mai demokratikus értékektől végtelenül távol álló hősök foglalják el, akik végletekig kiélezett, szélsőséges helyzetekben éltek és cselekedtek. Sorrendben: Zsukov marsall, I. Péter, Gleb Zseglov szovjet rendőrnyomozó, és Stirlitz szovjet felderítő.” Stirlitz valószínűleg azért csúszott a negyedik helyre, mert a náci hatalmi berendezkedés legfelső szintjén játszódó kémtörténetben szokatlan módon a hős kifelé rejtett belső világa, familiáris gyengédsége és elérzékenyülése is megjelent, túl „puhának” bizonyult a katasztrofális kilencvenes éveken átvergődött, csalódott, magát becsapottnak érző, revánsra vágyó posztszovjet társadalom számára. Mint a ROMIR közvéleménykutatói megállapították: az oroszországi szavazók többsége inkább agresszív, mint gondoskodó vezetőt akart látni a hatalom csúcsán, előnyben részesítve az erőt és a kíméletlenséget, abban a reményben, hogy ezek segítségével lehet rendet

teremteni Oroszországban.”¹⁰ Végül is ennek az ösztársadalmi igénynek próbált – egymással versenyt futva – megfelelni, az elnöki hatalomra aspiráló Jevgenyij Primakov, ex-kormányfő – a Luzskov-klán Moszkvájának – és Vlagyimir Putyin, mint új kormányfő a Jelcin-klán, vagyis a kreml-i „család” [szemja] színeiben. Ha 1996-os választási kampányban a polgárháború szimulálásával („Jönnek a vörösök, velük pedig jön a polgárháború, a káosz!”) sikerült elriasztani a szavazókat a kommunista Zjuganovtól és elhíttetni Jelcintől, hogy ő a biztonság, a szabadság és a béke, akkor 1999-ben egy kriminális háború (előbb információs háború, majd tényleges háború) rémképeivel és rémvalóságával sikerült elérni, hogy a társadalom – egy évtized csalódásai és megaláztatásai után – a kriminális háborút megfékező, mindenkinek biztonságot, rendet, nyugalmat ígérő kreml-i rendteremtőt válassza elnökéül.¹¹

¹⁰ Jelena Ruzakova – Marija Golovanyivszkaja: *Csetire portreta Prezigyenta 2000*. In: *Kommerszant-Vlaszty*, 1999. 18. szám, 12-13. l.

¹¹ Jelena Ruzakova – Marija Golovanyivszkaja: *Csetire portreta Prezigyenta 2000*. In: *Kommerszant-Vlaszty*, 1999. 18. szám, 12-13. l.

¹¹ Két héttel az elnökválasztás előtt, mikor a semmiből előbukkant Vlagyimir Putyin I. Péter, Stirlitz és Zsukov marsall egyesített médiaszerepében már a választásra jogosultak kétharmadát maga mögé állította, a *Kommerszant-Vlaszty* joggal triumfált: „Amikor múlt év áprilisában közzétettük ennek a közvéleménykutatásnak az eredményeit, Primakov még kormányfő volt, Szergej Sztjepasint éppcsak kinevezték első miniszterelnökhelyettesé, Vlagyimir Putyin pedig csak az FSZB-t [Szövetségi Biztonsági Szolgálatot] vezette. Senkinek még csak meg sem fordult a fejében, hogy négy hónappal később ő lesz a kormányfőnk, még négy hónap múltán pedig ő lesz az elnöki poszt legfőbb, ha ugyan nem egyetlen várományosa. Pedig megfordulhatott volna. És a Kreml hivatalnokainak a fejében alighanem meg is fordult. Hasonló felméréseket nyilvánvalóan az elnöki hivatal is végeztetett (persze nem valószínű, hogy a filmhősök népszerűsége volt a minta – az egyik felmérés szerint például az állampolgárok többségét Putyin Jurij Andropovra emlékeztette, aki viszont egy másik felmérés szerint azoknak az államférfiaknak sorában szerepelt, akiket a mai Oroszország lakossága a leginkább tisztel). (Jekatyerina Szmirnova: *Stirlic – nas prezigyent*. [Elnökünk – Stirlitz] In: *Kommerszant-Vlaszty*, 2000. 10. szám, 7-8. l.)

A Primakov-modell

Sokáig úgy tűnt (vagy csak egyes politológusok tűntették fel így), hogy a „haza megmentőjének” szerepére alkalmasabb lesz Primakov, akinek már habitusából is a megállapodottság és a nyugalom áradt, a „bársonyos” rendteremtés ígérete, a kilencvenes évek káosza után visszasóvárgott brezsnyevi „pangás” édeskés illata. Igor Bunyin politológus még október elején, az oroszországi lakóházrobbantások után és a csecsenföldi katonai akció közepette is úgy látta, hogy Primakov elnökké választása lényegében biztosítva van, semmi nem akadályozhatja meg, hogy ő legyen Oroszország következő elnöke, hacsak nem jön közbe valami előreláthatatlan fordulat, példának okáért Csecsenföldön. Putyinról, a semmiből nagy hirtelen előlépett riválisról viszont ezt mondta akkor: „Putyin kezdetben azon volt, hogy új politikai helyzetet teremtsen. Ezt követően új politikai logikát és új értékrendet kezdett érvényesíteni. Azt gondolom, hogy ez az értékrend az izomerőn alapul és elsősorban a férfiakat veszi célba. Erő, akarat, fegyelem, kollektíva, ellenség, ostromlott erőd és így tovább. A XXI. századba lépő orosz társadalom számára aligha elfogadható. Putyin egyelőre a hű alattvalók szavazótáborát hódította meg, amely a hatalomra és a rendre orientálódik. Ugyanúgy egyébként mint maga Putyin is. (...) Nemigen tudom elképzelni, hogyan lenne képes Putyin a reformpárti választókhoz eljutni, hiszen annyira ellentétes a gondolkodásuk az övével. Putyin képében a rend eszméje mellett túlteng a háborús téma. Ez egyfelől vonzó, másfelől

viszont riasztó is.”¹² Nos, Igor Bunyin, talán mert politológus és nem asztrológus, vagy mert közben Primakovéknak – esetleg Javlinszkijnek is – jósolt, súlyosan tévedett: Putyin pár hónap alatt olyan népszerű lett, hogy választási kampánya lényegében *a kampány hiányából* állt. Stábjának egyetlen problémája az lett, hogy lehetőleg a szavazásra jogosultak fele elmenjen szavazni (ne hagyatkozzon az eleve biztos végeredményre). Ugyanakkor a csodát senki nem látta vagy nem akarta előre látni (a csodacsinálókat kivéve, természetesen), és még bekövetkezte után is sokáig nem akart hinni a szemének.

Augusztus végén, pár héttel kormányfői kinevezése után, a megkérdezett PR-szakemberek arra a kérdésre, tudnának-e Putyinból elnököt csinálni, ilyen válaszokat adtak: „Jelenleg semmi esélye sincs rá... Ha most valaki arról beszélne, hogyan lehet Putyin mint elnököt »felpörgetni«, arról azt kellene mondanom, hogy amatőr és nem profi” (Mihail Omszkij, az Imidzs-kontakt tanácsadó cég igazgatója¹³); „Putyin fiatal, rugalmas, kreatívan és gyorsan reagál mindenre. Ő azonban inkább a harmadik évezred politikusa, aki imidzsét tekintve inkább a nyugati politikusokra hasonlít. Igaz, alig is van még imidzsde. De Primakovot, aki egy politikai blokkot vezet, Putyin nem győzheti le” (Vlagyimir Pizin, az Emisszár cég elnöke¹⁴). A

¹² *Rosszii poszle polityikov-lvov nuzsni polityiki-liszi* [Az oroszán-politikusok után Oroszországnak róka-politikusokra van szüksége] N. Ratiani interjúja Igor Bunyin politológussal. In: Interfax-Vremja, 1999. október 7-13 (41), 5.l.

¹³ Mihail Omszkij azonban mint profi azért hozzátette: „Putyin rating-je csak azt követően indulhat növekedésnek, hogy megmutatta, képes az ország előtt álló összes kérdést, a Kaukázus kérdését is, megoldani. A nép körében jelenleg erős igény van az »erős kéz« iránt és ha némelyek szemében a KGB-s múlt taszító lehet, sokak szemében ez éppenhogy pluszpontot ér.” (*Vi szgyelali bi Putyina prezigyentom?* In: Kommerszant-Vlaszty, 1999. 33. szám, 24. l.)

¹⁴ U.o.

siker valóban lehetetlennek tűnt: lehet-e egy teljesen ismeretlen figurából (az orosz piárosok szaknyelven így hívják a „felpörgetendő” politikust: *figurant*), szegényes életrajzzal, nem különösebben szuggesztív megjelenéssel népszerű politikust és esélyes elnökjelöltet csinálni?¹⁵ Úgy látszik, lehetett, ha a politikai táboroktól független V. Kosztyikov 1999 végén már ez írhatta a tegnap még ismeretlen és amúgy markáns egyéniségnek nemigen mondható elnökjelöltről: „Putyin elbűvölte Oroszországot. Mindenki rajong érte. Akár az ifjú herceg: árad belőle a politikai frissesség diszkrét bája. Ezt az örökös mozgásban levő, egész nap a nyilvánosság rivaldafényében álló embert furcsán kacsázó matrózjárásával, minden jel szerint még feszélyezi Oroszország új hősének váratlanul elnyert szerepe. A fiatal, dinamikus, talpraesett kormányfő iránt megnyilvánuló lelkesedés talán csak ahhoz a rajongáshoz hasonlítható, amellyel az orosz nemesség fordult a gyűlölt I. Pál meggyilkolása után trónra lépő fiatal és tehetséges Sándor cár felé. Régóta vágyott már Oroszország valami kis pislákoló fényre az éjszakában, és Putyin képében mintha e fény közeledésére kapott volna jelzést. A politikai intrikákba

¹⁵ Az ellentábor, amely egészen augusztus végéig a biztos győzelem hitében élt, még a Duma-választások után, mikor Primakov-Luzskov választási blokkja megsemmisítő vereséget és Putyin mindössze pár hónapos Medvéi elképesztő győzelmet arrattak a leadott szavazatok 24 %-ának megszerzésével, még decemberben sem tudta és akarta elhinni, hogy a lehetetlen megtörténhet: „Ön egy zseni, Putyin úr, egy varázslómester, egy bűvész, egy illuzionista...Vagy talán nem is ön, hanem azok, akik önt megcsinálták. Ez mitsem változtat a lényegen. Megemelem ön előtt a kalapomat. Csak az kérdés, miért épp önre esett a választásuk, tisztelt Vlagyimir Vlagyimirovics? Miért önt nevezte meg Jelcin elnök már fél évvel ezelőtt utódként? (...) Ki lehet az, aki önre tett? Mely erők emelték a hatalom csúcsaira a semmi különösebb képességével ki nem tűnt csekistát és adminisztrátort?” – tünődött január elején a Primakov és Javlinszkij mellett elkötelezett *Verszija* című kompromat-újság glosszaírója. (Grigorij Mkrtsjan: *Kto vi, doktor Putyin?* In: *Verszija*, 2000. 1. szám, 4. l.)

belefáradt ország most őhozzá fűzi újraéledt reményeitt.”¹⁶

Hogyan jöhetett létre ez a csoda?

Alighogy Putyinból kormányfő lett, a moszkvai Fehér Ház apparátusának helyettes vezetőjévé a „nagy varázsló” hírében álló PR-szakembert, Andrej Vinogradovot nevezték ki. Vinogradov korábban a RIA-Novosztyi hírügynökség vezető munkatársa volt és Gleb Pavlovszkijjal együtt az 1996-os elnökválasztási kampányban kulcsszerepet játszó FEP (Fond Effektyivnoj Polityiki) társalapítója és társtulajdonosa. Már ekkor ott volt mellette Alekszandr Golovkov csapatának másik csillaga, Julija Ruszova is, aki ősszel még a „medvék” (*Medvegy* vagy *Jegyinsztvo Párt*) választási kampányát irányította a régiókban. A kampánystábok összetétele idővel megváltozott, a bevont technológusok köre hol szűkült, hol kibővült. Február elejére Kszenyija Ponomarjova PR-csapata az Alekszandr-Hausba vette be magát, ugyanoda, ahol German Gref vezetésével a Stratégiai Fejlesztések Központja Putyin gazdasági stratégiáján dolgozott. Az itteni stáb vezetője, Putyin bizalmi embere, az elnöki hivatal helyettes vezetője, a pétervári Dmitrij Medvegyev volt, aki olyan kipróbált polittechnológusokat hozott a Kremlből, mint Vlagyiszlav Szurkov és Alekszandr Abramovics. (A kampány „pénztárosa” az 1996-ban, Jelcin kampánya során bevált Szergej Popov lett – sok dolga nem volt, mivel a pénz dőlt a kasszába – a fő befizetők persze az „állam oligarchái”: a JEESZ-től [az Egységes Áramellátó Rendszer orosz rövidítése] Anatolij Csubajsz és a Gazpromtól Rem Vjahirjev voltak). Az agytröszt azonban nem az Alekszandr-Hausban, hanem a Kremlben ülésezett, Pavel Volosin az elnöki hivatal

¹⁶ Vjacseszlav Kosztyikov: *Ocsarovannij sztrannyik*. In: Moszkovszkije

vezetőjének irányítása alatt. A „külső stáb” csak megvalósította, amit a Kremlben a „belső stáb” elhatározott. A belső stáb minden nap este nyolc órakor kezdődő értekezletein állandó résztvevők voltak Volosin összes politikai helyettesei, így, a „külső stábban” is tevékeny részt vállaló Vlagyimir Szurkov és Alekszandr Abramov, továbbá Kszenyija Ponomarjova, Dzsahan Polijeva – az elnöki szpícsrájter-csoport vezetője, a Pétervárról érkezett Igor Szecsin, akit az elnöki hivatalban Putyin jobbkezének tartanak, továbbá az ugyancsak pétervári Dmitrij Kozak és az állandó külsősök: Tatjana Djacsenko mint a korábbi kampányok veteránja, Valentyin Jumasev a jelicini elnöki hivatal egykori vezetője és Gleb Pavlovszkij.

Gleb Pavlovszkij, aki az 1996-os elnökválasztás óta a Kreml politikai főtechnológusának számít, a pár hónapos „Medvék” váratlan választási diadala után maga árulta el, hogy Putyin „megcsinálásához” a modellt voltaképpen ellenfele – Primakov szolgáltatta, mégpedig két szempontból is¹⁷. Először is Primakov – egészen áprilisi menesztéséig – kiugróan magas népszerűségi indexének titka az volt, hogy ő a *hatalmon belül* maradván opponálta a hatalmat. Primakov esete a hatalommal azt mutatta meg, hogy a társadalom fenntartással fogad vagy el is utasít el minden *kívülről* megfogalmazott hatalmi alternatívát, tartalmától függetlenül. Vagyis az elnöki poszt elnyerésére annak van a választásokon a legnagyobb esélye, aki belülről jön, lehetőleg egyenesen a kormányfői székből. Egyáltalán nem volt ugyanis magától értetődő, hogy az Anti-Jelcin

Novosztyi, 1999. 49. sz. 5. l.

¹⁷ Tatjana Gurova: *Igra sz dvuh ruk.* (Interjú Gleb Pavlovszkijjal.) In: Ekszpert, 2000. 1. szám

szerepében akkor lehet valaki népszerűbb, ha a Kremlből jön, s nem akkor, ha kívülről, outsiderként.

A második felismerés abban állt, hogy amíg Primakov ezt az alternatívát a kormányfői hatalom birtokában, belülről fogalmazta meg, Jelcin hatalmi jogosítványával együtt karizmája is mintegy „átáramlott” a kormányfőbe. A karizma-teremtés legkézenfekvőbb útja tehát Jelcin mediatizált *elnöki-cári karizmájának* átáramoltatása volt a leendő kormányfő ismeretlen alakjára.

Ez lett végül is a *trónörökös létrehozásának* az a modellje, amelyet Pavlovskij szerint a kreml-i politikatechnológusok Putyin megcsinálásakor követtek: a hatalom karizmáját fokozatosan „átáramoltatták” Jelcinből a kormányfővé emelt Putyinba. Primakov esetében ehhez 8-10 hétre volt szükség. Ezúttal az újraindult csecsenföldi háború meggyorsította a folyamatot: „A rendkívüli felhajtó erőt a moszkvai házrobbantások biztosították, a félelem elemi reakciója...a hexogén-zsákos embertől való félelem” – mondja Pavlovskij, de mindjárt hozzáteszi: „Az az elképzelés, hogy a csecsenföldi háború PR-fogás lett volna – tökéletes ostobaság.”¹⁸ Szerinte egész Oroszországban nem volt olyan politikai tanácsadó, aki PR-szempontról ne tartott volna örültségnek egy újabb csecsen háborút. „A háborús akció nem PR-osok ötlete, hanem Putyin konkrét politikai tette volt, amivel kockára tette a népszerűségét. De amit mi nem fogtunk fel, azt a nép azonnal felfogta: védelmezője jelent meg a hatalomban...Putyin győzelmének megalkotója tehát maga Putyin volt.”¹⁹ Nemcsak a hatalom minden hájjal megkent piárosának ravaszsága beszél ezúttal Pavlovskijból. Ugyanezt mondja Vjacseszlav Kosztyikov is,

¹⁸ U.o.

aki pedig az idő szerint már kívül állt a Kreml hatalmi körein: „Nem értek egyet azokkal, akik úgy vélik, hogy a miniszterelnök népszerűségét kizárólag a csecsen tényezőnek köszönheti. Putyinban Oroszország lakóinak sokféle kívánsága látszik megtestesülni: az erős kéz utáni vágy, a hatalom megfiatalodásának vágya, a tisztesség és az újjászületés vágya. Liberálisok és patrióták, piacpártiak és állampártiak, szegények és gazdagok számára egyaránt ő a jövő embere. Megvan benne az a ritka képesség, hogy mindenkinek kedvére legyen és tetsszen, emberjogi aktivistáktól Berezovszkijig, Csubajsztól Gajdarig és Ruckojtól Nazdratyenkóig. *Még az sem ártott meg neki, hogy Borisz Jelcin szemelte ki utódául. (...) Bárhogy sugalmazzák is, a lakosság sem a néhai elnökkel, sem Berezovszkijjal nem akarja összefüggésbe hozni őt.* Ez is azt mutatja, hogy az ország halálosan kimerült és csak egy politikai hős, egy Iván cárevics megérkezését várja, aki majd megnyergeli a szürke farkast és az undok békát visszaváltoztatja világszép királykisasszonnyá.”²⁰ Természetesen nem önmagában a csecsenföldi háború, mégcsak nem is a háború időzítése, hanem a háború *új képének* megalkotása és az eladdig ismeretlen Putyinnak *e képbe – vagy keretbe – belehelyezése* volt ez esetben a PR-munka lényege. (Függetlenül attól, hitelt adunk-e azoknak a bizonyítást nem nyert és a választási háború során az ellenérdekelt oldal által kompromatként aktualizált történeteknek, melyek szerint mind a háborús akció, mind a robbantások egy sátáni politikai forgatókönyv részét képezték és megrendelték voltak, amiről az

¹⁹ U.o.

²⁰ Vjacseszlav Kosztyikov, u.o.

előzőekben már beszéltünk²¹.) A példa nélkül álló moszkvai lakóházrobbantások a háború igazságát „közérthetővé”

²¹ Lásd könyvünk *A Nagy Kompromat* című fejezetét. Egyébként a szóbanforgó verziót elképzelhetőnek tartja már idézett írásában Soros György is: „Szocsiból Moszkva felé repülve Berezovszkij azzal hengegett nekem, hogyan vette meg a harctéri parancsnokokat (»polevije kommandyiri«) Abháziában és Csecsenföldön. Ezért aztán, amikor Samil Baszajev betört Dagesztánba, gyanakodni kezdtem. Az ellenpróbát számomra a következő kérdésre adott válasz jelentette: visszavonja-e csapatait Baszajev a Putyin által megjelölt határidőre. Nos, visszavonta. De még ezek után is nehezemre esett elhinni, hogy a moszkvai lakóházrobbantások ennek a tervnek a részét képezték. Ez a terv túlonatúl sátáni volt nekem. Igaz, Oroszország története tele van olyan bűntényekkel, amelyeket beépített provokátorok követtek el – a rendőrkém Azeftől Kirov meggyilkolásáig, amit a sztálini terror igazolására használtak fel –, úgyhogy ez nem is lenne olyan kivételes. De a házrobbantások, ha tényleg ebbe a sorba tartoznak, akkor is példátlanok. És mégsem tudom ennek lehetőségét kizárni. Berezovszkij szempontjából teljesen logikus lett volna. Nemcsak azt segítette volna elő, hogy olyan ember kerüljön az elnöki székbe, aki biztosítja Jelcin és családja érinthetlenségét, de olyan eszközt jelentene Berezovszkij kezében, amellyel ellenőrizheti Putyint. Egyelőre nem állnak rendelkezésünkre olyan adatok, amelyek ezt a feltételezést cáfolnák.” (Soros György: *Kto potyerjal Rossziju?* [Ki vesztette el Oroszországot?] In *Russzkaja Miszl* (Párizs), 2000, február 24-március 1. (4306), 13. l.) V.ö. Borisz Kagarlickij verziójával In: *Sz tyerrorisztami nye razgovarivajem. No pomogajem? – Verszizj vzrivov domov v Rosszii.* In: *Novaja Gazeta*, 2000, január 24 (3). Jurij Luzskov, moszkvai polgármester 2000 februárjában a *La Stampának* adott interjújában is megerősítette: „De vannak makacs kérdések: miért kellett ezeknek az embereknek meghalniuk? Hogyan engedhette meg az államhatalom, hogy ezekre a robbantásokra sor kerüljön? Akadtak, akik gyorsan Moszkvára próbálták hárítani a felelősséget, de túl nyilvánvaló volt, hogy egészen máshol kell keresni az okokat. A lakóházrobbantások azoknak a bonyolult problémáknak a következményei voltak, amelyeket az első csecsenföldi háború és a haszavjurti egyezmény sem rendezett. Oroszország semmit nem tett a béke megteremtése érdekében Csecsenföldön, hagyta, hogy elszaporodjanak a banditák. *Kérdés:* Arra céloz, hogy bizonyos erők Moszkvában aktívan elősegíthették ennek a tragédiának a bekövetkeztét? *Válasz:* Ez köztudott. A médiák, beleértve a nyugati sajtót is, nyilvánosságra hozták Berezovszkij telefonbeszélgetéseit egyes csecsen parancsnokkal, amikor azok egyenesen azt vágják a szemébe: »Mi a fenét csinálsz te? Hát nem megállapodtunk, hogy nem fogtok bombázni minket?!« (*Onyi iszpitivajut ko mnye nyenaviszty.* In *Mir za negyelju*, 2000. 7. szám, 7. l.) Igaz, ezekben a verziókban az inkrimináltak névsorában soha nem hangzott el Putyin neve: a Luzskov-Primakov-Guszinszkij politikai-tulajdonosi klán érdekeltségébe tartozó média (főleg az *NTV*, a *Novaja Gazeta*, az *Itogi*) a „sátáni verziót” mindig Berezovszkijnek és/vagy Csubajsznak tulajdonította, annak a két egymással hol szövetséget kötő, hol élet-halál harcot vívó mítikus rémnek (rém-oligarchának és a rém-privatizátornak), akiknek alakja az orosz közgondolkodásban amúgy is

tették, leemelték az állampolitika levegőegéből: testközelbe hozták a háborút, a magánember számára is féjdalmasan tapinthatóvá tették, mi is a tét. A háború új képe lényegében a csecsenföldi háború értelmének *privatizálásában* állt: a *távolban*, állami célokért folyó háború *közelivé*, konkrétta vált és a társadalom hétköznapi biztonságáért folyó antiterrorista harcként értelmeződött át.

Helycserés támadás

Jelcin távozása nem váratlanul, hirtelen, törésszerűen következett be. A hatalom összes színterein, ahol korábban Jelcin jelent meg, fokozatosan Putyin lépett a helyére a képen: ezzel nem a deklarációk és várakozások szintjén, hanem *látható módon* lett belőle „Jelcin ma” (a hatalmon kívülről jövőök természetesen eleve nem mutatkozhattak meg így), méghozzá az „Anti-Jelcin” szimbolikus, inkább érzelmi és kulturális, semmint politikai szerepében. Putyin ismeretlensége, arctalansága, alkati szürkésége innen nézve ismét csak előnnyé vált: ez az üresség megkönnyítette, hogy *képe* a megjelenés színterét és háttérét képező hatalom jelentésével töltődjön fel. Putyin a választás előtti két-három hónapban annyiszor és olyan magától értetődő természetességgel jelent meg a hatalom díszletei között

rég szatanizálódott, akiktől „minden kitelhet”. A „sátáni verzió” mint „nagy kompromat” jelent meg, de az ezt alátámasztó összes eddig ismertté vált részlet, dokumentum, tény minden esetben erőltetés nélkül magyarázható másképpen is. A „cui prodest?” kérdése nem mindig a legjobb tanácsadó titokzatos vagy furcsa fejlemények szálainak tárgyilagos fölfejtésekor. A titkosszolgálatok szerepe az elmúlt félév-másfél év fejleményeiben aligha vitatható, de hogy miben állt ez a szerep, kinek és mi volt a célja ezzel, hol kezdődött és hol ért véget, hol csúszott ilyen-olyan titkosszolgálati számításokba hiba, netán csakugyan előre kitervelt provokáció, büntény történt, azt aligha lehet az ez idő szerint rendelkezésünkre álló információkból megnyugtatóan megállapítani.

(„Putyin a Kremlben”, „Putyin a Mamajev-kurgánon”, „Putyin a Mir űrállomás földi felkészítő központjában” stb.), hogy még akinek nem tetszett volna is, egyre nehezebben tudott elképzelni helyette másvalakit a hatalom csúcsán. Innen nézve egyáltalán nem önhittség vagy magabiztosság volt a választási küzdelemben való részvétel (televíziós viták, kerekasztalok) visszautasítása, illetve a közszolgálati televíziós csatornák által minden elnökjelölt számára térítésmentesen biztosított adásidő ki nem használása, hanem tudatosan megválasztott stratégia. Az igazi elnök, a „cár”, akit sorsszerűen illet meg a hatalom, nem küzdhet azért, ami már az övé, nem ereszkedhet le az „álcárok” szintjére, neki nincs szüksége piaci trükkökre, reklámszlogenekre és politikai klippekre („Nem vagyok én »Sneekers!« – utasította vissza Putyin, hogy választási spotokat, „rolik”-okat készítsenek róla). Ilyesféle hiábavalóságokra csak az erőlködőknek, a megélhetési politikusoknak vagyis „álcároknak” lehet szükségük. Az *elhívott* cár egyszerűen elfoglalja az őt megillető trónt. Az 1999. december 31-étől kialakított politikai konfigurációban a Putyinnal szemben felsorakozott nagyszámú elnökjelölt *esélytelensége* (jelöltek nagy száma már önmagában komolytalanságot sugallt) úgy jelent meg, mint a hatalomra való méltatlanság, mint a *született vesztesek* – „álcárok” – szánalmas tülekedése a trónért.

1999 szeptembere és decembere között egyszer-egyszer „megengedték” még Jelcinnek a nyilvános szereplést és ezáltal a képbe kerülést (főleg a nemzetközi diplomácia színterein: hadd lássa ország és világ milyen állapotban van szegény!), de csakis a kínos és elriasztó hatás kedvéért. Éppen ez a hatás tette nyilvánvalóvá mindenki

számára, hogy a hatalom megfiatalítása elkerülhetetlen, hogy nem az öreg Primakovnak és Luzskovnak, hanem Putyinnak és a „fiataloknak” kell most már következniük. *Jelcin roskatagságának, szerencsétlenkedéseinek a képbe emelése nem annyira maga – a politikailag ekkor már nem létező – Jelcin, hanem sokkal inkább a még nagyon is virulékony Primakov ellen irányult.* (Amikor a Kreml még nem találta föl Primakov ellenszereként Putyint, Jelcin vitális hanyatlásának drámai képei sem igen tűntek fel a képernyőn, legalábbis nem a hatalompárti csatornák hírműsoraiban.) Úgyhogy az idő előtti hatalomátadás PR-szempontról pontosan elő volt készítve, forgatókönyv²² szerint haladt a „boldog vég” felé, amely egyáltalán nem véletlenül esett egybe az év, az évtized, az évszázad, az évezred végével. Az *óhatalom* búcsúja és az *óévtől* való búcsú karneváli pillanatának ez az egybeesése azt *sugallta*, hogy Putyinnal Oroszországban *új időszámítás* kezdődik. Egyben érzelmi védelmet jelentett a leköszönő elnök számára is: először is, mert gesztusa nagyvonalúságot és jóakaratot fejezett ki, másodsorban pedig, mert a letűnt (leköszönt, bukott) régi hatalmon, mihelyt megszűnik nyomása, általában senki nem

²² Annak a forgatókönyvnek a létezéséről, amely az újévi hatalomátadás világraszóló slusszpoénjával zárult, 1999. november 19 óta lehetett tudni és későbbi hírek szerint Igor Sabduraszulov, az elnöki sajtóiroda akkori szóvivője, PR-szakember volt az ötletadó. Azt persze senki nem tudhatta előre, melyik forgatókönyv fog megvalósulni. Ehhez a tervezett, kalkulált, megcsinált és előreláthatatlan események egész láncolatának kellett úgy összeállnia, hogy egy ilyen zárás funkcionális legyen. Akár egy műalkotásban. Érdekes, hogy e remek slusszpoén ellenére, Igor Sabduraszulov Putyin mindkét választási kampánycsapatából kimaradt – pedig minden bizonnyal még sok jó écsája lett volna. (Állítólag kicsinyhitúsége miatt lett kegyvesztett, borulatóan ítélte meg ugyanis a *Medvék* – Alekszandr Sojgu választási blokkja, a *Jegyinsztvo* – győzelmi esélyeit a Duma-választásokon, holott neki mint győzelem-specialistának nem az esélyeket latolgatnia, hanem a győzelem biztos tudatában, a Medvéket megcsinálnia kellett volna.) Lásd erről: Jelena Tregubova: *Vlagyimir na seje*. In: Kommerszant-Vlaszty, 2000. 7. szám, 7. l.

akar már bosszút állni, az addig „elnyomott” győztesekben felülkerekedik a megbocsátás érzülete. Nota bene: ezért nem fogadta elemi erejű társadalmi felháborodás Putyin első elnöki rendeletét, melyben Jelcinnek és családjának lényegében egyfajta „szabad elvonulást”, mentelmi jogot biztosított a jövőre nézve.

Két Anti-Jelcin egy csárdában

Mind Putyin, mind Primakov az „anti-Jelcin” megnyerő szerepében lépett színre, egy megrázkódtatások nélküli hatalomváltás, a stabilitás és konszolidáció szép ígéretével. Csakhogy Putyin „antijelcinsége” *vitális-formális*, Primakové pedig *hatalmi-politikai* jellegű volt. A hatalmi harcoktól utálkozó, az ideológiák iránt közömbös, öreg, magatehetetlen, korrumpálódott, kriminalizálódott hatalom bukását áhító társadalom számára érthetőbb és rokonszenvesebb volt az „antijelcinség” *vitális-formális* változata, mely a fiatal, agilis, határozott, hatékony Putyinban testesült meg, mint a hatalmi-politikai „antijelcinség”, amely egy Primakov vezette választási blokkban jelent meg – a hatalommal szemben.

A fennálló rend, az 1991 óta eltelt tíz év *vitális-formális* tagadása közös nevezőre hozta a szívbeteg és levegő után kapkodó Jelcint a lumbágós derekú, döcögő járású Primakovval. Ez is öreg, az is öreg. (Nem véletlenül jelentek meg a „Medve-politikusok” első soraiban a sportolók, Karelin birkózóbajnokkal az élen és vált politikusi erénnyé a sportos tartás és sportban elért eredményesség: elég talán itt az ország egyik végéből a másikba repkedő katasztrófaügyi miniszterre, Alekszandr Sojgura, vagy a japán harcművészet,

a szambo terén oly szép eredményeket felmutató, „feketeöves” Putyinra utalni, akit hol harcművészeti bemutatón láthatott a nagyközönség, hol hegyi síelés közben.) „Még négy évet akartok egy beteges öregember elnöklete alatt? Még négy év totojázást, melléfogásokat és korrupciót?” – ezt a kérdést maguk az így tálalt és körített *képek* tették fel a nézőknek és erre a kérdésre csak egyetlen, érzelmileg fűtött választ lehetett adni: „Nem, nem soha, akkor már jöjjön inkább egy ismeretlen fiatalember, ha maga az ördög az, akkor is!”

A kreml-i imidzsmékek ezért játszottak rá – olykor egészen durván – Jelcin elesett fizikai állapotára, szellemi leépülésére, és ezért irányult a Duma-választások időszakában ellenkampányuk Primakov testi állapotának dramatizálására, öregségének, betegségének kiemelésére (nézetei, programja gyöngeségeinek kiemelése vagy kritikája helyett). *A ellenséges tábor PR-osai tulajdonképpen biopolitikai érvet hoztak fel Primakov ellen, azt, hogy öreg és beteges.* Ez esetben a modell – paradox módon – Jelcin volt: Primakovot – a „család”, azaz a Jelcinezzel szemben reprezentálta kreml-i hatalmi csoport zökkenő-, de legalábbis leszámolás-mentes távozása érdekében – egyszerűen *jelcinizálták*. Noha Primakov volt az, aki a korrumpálódott és népszerűtlen kreml-i vezetést *kívülről* és *tartalmi* kérdésekben opponálta, akinek politikai és erkölcsi érvei is voltak vele szemben, Putyin ezzel szemben belülről jött és nem politikai, hanem csak formális-vitális alapon volt megkülönböztethető Jelcintől, a képernyőn mégis inkább Primakov tűnt *Jelcin-hasonmásnak*, semmint Putyin. „Egy ilyen Jelcin-másolat, egy öregember akar elnök lenni?” Az ORT és az RTR csatornáin Primakov szinte mindig fáradtnak, betegesnek,

kissé rogyantnak hatott: teljesen tudatosan fényképezték őt így, a leülés vagy felállás testi viszontagságai közepette, vagy nehézkes járása közben, hogy még jobban kidomborodjon testi esendősége a sportember Putyin fittségével, fiatalságával szemben.

A fiatal Putyin szemérmes, szinte bocsánatkérő és fiúi módon együttérző „nem-jelcinizmusa” („most már lassan mennie kell édesapám, drága jó, Borisz Nyikolajevics! mit tegyünk, az élet márcsak ilyen – kegyetlen!”) egészen másképp csengett a választók fülében, mint a hatalom kreml-i várát *kívülről* ostromló öreg csatalovak, Luzskov és Primakov engesztelhetetlen politikai (és nem csak vitális) „antijelcinizmusa”. Putyin a hatalomgyakorlás minden szintjén uralkodó idősebb nemzedékkel szemben nem politikai, hanem vitális kontrasztot alkotott. Ezt nem kellett hangoztatni, elég volt megmutatni. A képek – úgymond – magukért beszéltek. Hatalmi klánok cseréje helyett nemzedékek cseréjét ígérték: nem a kreml-i „család” kiebrudalását a hatalomból és szigorú elszámoltatását, amit a kampányban Luzskov és Primakov helyezett fenyegetőleg kilátásba, hanem *a hatalom, az állam vitális megújítását*. A cselekvőképes, energikus, felkészült *fiatal hatalom* és az *öreg, magatehetetlen, totojázó, elhülyült* hatalom ellentéte jelent meg a mediatizált egészség és erő – Putyin és a „medvék” – képében.

A fő feladat a kreml-i hatalmi csoport számára a populista karizmáját („Borisz cár”) már az 1993-as „kis orosz polgárháború” során elvesztett Jelcin *interregnum nélküli távozásának*, a hatalmi folytonosság biztosításának megoldása volt. Olyan megoldás kellett, amely békés, nem sérti a hatalomváltás formálisan demokratikus szabályait,

biztosítja a hatalom folytonosságát, s nem utolsósorban: szavatolja a hatalomból távozók sérthetlenségét. Ami 1998-ban egyszer már bevált Primakov esetében (a hatalom alternatívája magában a hatalomban jelenik meg), bevált Putyinnál is. De ez most a vitálisan Jelcint idéző Primakov számára a politikai halállal volt egyenlő. A hatalom karizmája – a konstruált televíziós képfolyam tömegszuggesztiója révén – hetek alatt „átaradt” az egyáltalán nem karizmatikus fellépésű és kinézetű Putyin politikai testébe. 1991 novemberben-decemberben aztán Putyin ezen a módon szerzett kvázi-karizmatikus kisugárzását már csak rá kellett vetíteni a „medvékre”, vagyis el kellett hitetni a szavazókkal, hogy „ez a Putyin-párt” és már ennyi elég volt a Duma-választáson elért második legjobb eredményhez. A „medvék” győzelme persze jótékonyan hatott vissza a politikai semmiből jött Putyinra magára is: éppen e győzelem mutatta meg, hogy most már „nála van a karizma” és Jelcin formálisan is átadhatja a főhatalmat *választott örökösének*.

Én és az imidzsem

Azt, hogy Putyin imidzsét milyen elemekből építették fel, talán a Sojgu „medvéinek” választási kampányát irányító PR-szakember, Alekszej Golovkov cikke fedi fel legjobban, melyet mint „független közíró” vagy „pártatlan politikus” tett közzé a *Nyevaviszimaja Gazetában*, Putyin ügyvezető elnökké beiktatása másnapján. A cikk a *vásári termékével* elégedett imidzsméker reklámszövege, piaci apológia, amelyben a felszínes pszichológiai jellemrajz, a moralizáló erkölcsrajz és a klasszikus politikai életrajz műfaji jegyei

keverednek. Golovkov mintha még egy – egy utolsó – bőrt akarna lehúzni arról a PR-projectről, amelyet a Putyin-kampány szervezése során társaival kidolgozott („Mit csináljunk Putyimból?”). Az eredeti szövegből csak a politikai technológiák konyhájának főzési titkait kellett elhagynia ahhoz, hogy a végeredmény (a politikai csinálmány vagy főzet) úgy jelenjen meg mint eredeti, mint alapanyag, adottság, életrajzi tény, jellem és alkat. Nézzük, legalább felsorolásszerűen, milyen is volt a „nyers”, a *hozott* Putyin és milyen lett az *elkészült*, a puhára és ízletesre főzött:

1. Olyan alkati adottságait, illetve olyan korábbi munkaköreiben (titkosszolgálatok, pénzügyi adminisztráció) szerzett-bizonyított tulajdonságait, mint közismert zárkózottsága, kifürkészhetetlensége, szűkszavúsága, egyfajta *sajátos férfias bájként, visszafogottságként, szemérmességként* mediatizálták. Egyáltalán nem sikertelenül: a 20 és 40 év közötti fiatal orosz nők többsége – megrendelt vagy hiteles felmérések adatai szerint – el van bűvölve Putyintól, noha puritán habitusából tökéletesen hiányzott minden erotika: nyilvánosan, kamerák előtt mindezidáig egyetlen nőt csókolt meg, az is egy idős világháborús veterán volt a Mamajev-kurgánon, az emlékműnél.

2. Sótlansága, kesernyés mosolya, humortalansága mint *sajátosan ejtett humor* került képbe, amit egy-egy előre elkészített vagy általa rögtönzött poén, vicces szófordulat segített elhíttetni, először persze magával a jelölttel. Az imidzsméker munkája nagymértékben pszichológiai jellegű és a jelöltre magára irányul: őt kell átformálnia a személyisége *hozott anyagából* gyúrt „istenkép” hasonlatosságára, őt kell meggyőznie arról, hogy olyan

legyen, amilyenek képként megalkották őt és hogy képes olyan lenni. Az elnökválasztást megelőző diadalmas hónapokban Putyin láthatólag kezdett belejönni képi szerepébe. Egyszer-egyszer kifejezetten jól vágta ki magát humoros vagy annak szánt beszólásokkal, a szerepléstől feszengő, szemérmes férfiember öniróniájával a legkínosabb helyzetekből is. Például, amikor március 8-án, a nőnap alkalmából kitüntetésekkel adott át és az egyik kitüntetett – egy idős hölgy – szót kért, hogy kifejezze rajongó csodálatát Putyin *különös járása* iránt, akkor a megbízott elnök azzal a megjegyzéssel vetett véget a rajongó tirádának, hogy „érdekes, odahaza épp az ő kacszázó járásán gúnyolódik az egész család”. A médiapolitikus – a közvetlen testi mivoltában képpé vált közember – számára létfontosságú az önironia, hogy a megfelelő pillanatban képes legyen visszavenni valamit az abszolút távolságból, ami a hatalmi piramis csúcsán álló és az „átlagemberek” között nyílik meg (legalábbis képes e távolság lerombolásának látszatát létrehozni: elhitetni, hogy ő is csak olyan ember, mint akárki más). A visszavétel leggyakrabban valamilyen „privát” mozzanat, emberi esendőség felvillantását jelenti: „én is csak emberből vagyok”. Az önironikus vagy banális-szentimentális „privatizálás” (a saját család görbe tükrének felidézése, utalás az egyszerű származásra, a népi eredetre, a nép, az utca nyelvén szólni tudás) nem árt a hatalmi imidzs *félelmetes* komolyságának, csupán enyhíti azt, megóvja attól, hogy unalmas, száraz, nyomasztó és mint ilyen ellenállásra – nevetésre, gúnyra – ingerlő legyen.

3. Putyin „nyers” (alkati, magával hozott vagy nyersanyagként adott) *szenvtelenségéből* imidzsmékerei igyekeztek *rejtőzködő szenvedélyességet* „párolni”: egy

rendkívül *temperamentumos* ember fojtott szenvedélyességét. Ez persze megkövetelte, hogy Putyin időről-időre valami nagyon emberit, nagyon indulatosat mondjon, kitörjön belőle, amit elfojt magában, megmutassa, hogy bizony *ő sincsen fából*, néha még ő is elveszti a fejét, nem mindig tudja türtőztetni érzéseit, persze nem akkor, ha személyében éri őt valamilyen sérelem (azt ő föl sem veszi), hanem akkor, ha a népet, a nemzetet, az országot bántják, ezt már ő sem viseli el szó nélkül. Különösen fontos feladat volt ennek az imidzs-elemnek a kidolgozása, mivel a mediatizált politikus *nem verbális, hanem metaverbális* demagógiával hat nézőire-hallgatóira – mindenekelőtt mimikájával, hanghordozásával, gesztusaival, tekintetével, jellegzetes gesztusaival, mimikájával, pózaival és fintoraival. (Egyes felmérések szerint a szavak *hatása* az összhatáson belül 7 % körül mozog, míg a politikus hangszínének hatása eléri a 38 %-ot, a gesztusok, a mimika, a tekintet, tehát a képek hatása pedig a fennmaradó 55 %-ot.) A szerepléshez nem szokott, gátlásos, kissé félszeg Putyin gesztikulációja azonban rendkívül visszafogott, kevésbé kifejező volt, pózai merevek, tekintete semmitmondó, hanghordozása monoton, mimikája szegényes, legalábbis nagy nyilvánosság előtt szerepelve. (A személyes érintkezésben – úgy hírelett – kevésbé ilyen.) Épp ezért imidzsmékereinek, bizalmas barátainak „kellett rávenniük őt arra, hogy »kicsit engedje el magát«, a nagy nyilvánosság előtt is engedjen szabad folyást érzelmeinek”.²³ Kétségtelen, hogy Putyin indulatait később is jobbra verbálisan fejezte ki, váratlanul goromba, olykor szinte alpári nyelvi fordulatokkal, melyek kissé sután hatottak annak az embernek a szájából, aki – egykori kollégái állítása szerint –

²³ Jelena Tregubova: *Progulki sz Putyinim*. In: Kommerszant-Vlaszty,

soha nem káromkodott. Igazából kamerák előtt csak egyszer bizonyosodott be idáig, hogy neki is vannak érzései, amikor Anatolij Szobcsak temetésén elsírta magát. A sírás természetesen azonnal képbe, adásba került. Nem is hatástalanul, hiszen kiáltó ellentétben állt a szürke adminisztrátor, a zord katonaelem és a titokzatos „csékista” megszokott imázsával és váratlanságával sokakat meglepett.

24

A szentimentális utazás Moszkvából Pétervárra

Putyin piárosainak a legnagyobb kihívást alighanem a „hozott anyag” spródságának, szárazságának, metakommunikatív némaságának oldása-enyhítése jelentette. Hogyan vihetnének fel több „emberi” vonást a „vasszigorral” rendet teremtő *állami ember* zord és gondterhelt arcképére. Valószínűleg ezért csaptak le olyan mohón arra a gyászos alkalomra is, melyet Anatolij Szobcsak – Putyin tanítómestere és mentora – váratlan halála kínált föl számukra 2000 februárjában. A *szentpétervári* Putyin a *szentpétervári* „ifjúreformerek” ösatyjának, egykori tanárának és politikai nevelőapjának *szentpétervári* temetéséről nyilvánvalóan nem hiányozhatott. Most már minden azon múltott csak, hogy egyesített média-csapatok (egyik az Alexander-Hausból, másik a Kremlből) mit tudnak kihozni a temetés amúgy hálás témájából.

Először is a temetésnek protokoll-temetésből *mártírtemetésé* és *gyásztüntetetésé* kellett válnia. Noha Szobcsakkal infarktus végzett, vagyis ágyban, párnák közt halt meg, halála mégis úgy jelent meg a médiában, mint a

demokratikus reformok engesztelhetetlen katonájának hősi halála, akivel az ellenség alattomos kompromatja végzett. (Maga Putyin is így fogalmazott később: „Szobcsak nem meghalt, hanem elesett a harcban.”)

Másodszor a temetés *színhelyének* úgy kellett megjelennie mint *veszélyes helynek*, egy Putyin ellen készülő feltételezett merénylet kockázatos színterének. Putyin elutazása a hős temetésére így maga is hőstetté vált: dacolva a halálos veszéllyel elment a temetésre, hogy eleget tegyen fiúi kötelességének, búcsút vegyen Tanítómesterétől. Ha becsületbeli dolgról van szó, akkor a lovagi szív – márpedig, mint Alekszandr Golovkovtól tudjuk, Putyin a keleti harcművészetek leglovagiasabbja, a szambo avatott mestere – nem hallgathat a józan észre. A lovag vállalja a veszélyeket, semmilyen veszély előtt nem futamodik meg. Putyin imidzsének egyik állandó építőeleme lett a veszély²⁵ (a veszélybe rohanás, a veszély elhárítása, a „veszélyben a haza – meg kell menteni”, akárcsak kisebb politikai testvérének, a „medvék” vezetőjének, a katasztrófaelhárítás vezetőjének, Alekszandr Sojgunak). Szilveszter éjszakáján például, ahelyett, hogy a családja meghitt körében koccintott volna az újévre, Csecsenföldre repült, „katonáihoz”, hogy „idegen földön”, „rideg tábori körülmények között” velük búcsúztassa az óévet.

²⁴ U.o.

²⁵ Olyannyira, hogy alakját még ellenfelei is a veszély képzetével hozzá összefüggésbe, csak épp ellenkező előjellel: nem magát, hanem másokat tesz ki veszélynek, nem megment a veszélytől, hanem veszélybe sodor: „Putyin valóban rendkívül veszélyes ember – hallottuk gyakran Szentpéterváron –, nem áll meg semmi előtt, olyan ember, aki számára nem létezik határ [cselovek besz pregyelov]. (Oleg Lurje–Inga Szaveljeva: *Putyin*. In: *Verszija*, 1999. 31. sz. 8. l.) A „veszélyes ember”, a „veszélyektől vissza nem riadó ember”, a „veszélyesen élő ember” imidzsé mindig ambivalens: rettenthetetlensége nemcsak csodálatot, hanem félelmet is kelt. Éppen ezt használják ki politikai ellenfelei, amikor imidzsét ezen a ponton próbálják kikezdeni.

Arról hogy egy protokolláris vagy szentimentális utazásból halálmegvető bátorság, lovagi virtus és vérfagyaló krimi legyen, természetesen a kormányzati média gondoskodott. Előző nap este az ORT és az RTR esti híradója hírügynökségi jelentésekre és titkosszolgálati forrásokra hivatkozva jelentette, hogy az Oroszország ügyvezető elnökét „halálra ítéelő” csecsen terroristák régóta tervezett merényletüket másnap készülnek elkövetni Szentpéterváron, Szobcsak temetésén. Mind az RTR, mind az ORT esti híradójának közel felét ennek a rémületes kilátásnak az ecsetelése tette ki. Az FSZB tisztjei kétségbeesetten magyarázták bizonyítványukat a tévéstúdiókban: ők mindent elkövettek, hogy jobb belátásra bírják Putyint, de őt nem lehetett visszatartani. Nem maradt más hátra, minthogy megtegyenek minden tőlük telhetőt: rendkívüli biztonsági intézkedéseket léptettek életbe a temetés idejére. A szenzációs hírt a kereskedelmi csatornák is felkapták, úgyhogy másnap délelőtt milliók várták remegve és szorongva a képernyők előtt az egyenes adásban közvetített „Merénylet a temetésen” című *reality-show*-t. Egy moszkvai újságíró azt mesélte, hogy amikor reggel, a kutyasétáltatásból futva érkező szomszédját megkérdezte: „Hova siet ennyire?”, így válaszolt: „Hát nem tudja? Eseményeket ígértek mára... A televízió azt mondta tegnap, hogy Putyin ellen merényletet fognak elkövetni, amikor Szobcsakot temeti”.²⁶ Mi sem volt egyszerűbb, mint elhiteni egy ilyen merénylet valószínűségét az amúgy is Oroszország „kriminális fővárosa” hírében álló Szentpéterváron. A másnap délelőtti egyenes adásban Szobcsak temetése egyfajta politikai krimibe csapott át, amely arról szólt,

²⁶ Irina Petrovszkaja: *Predvibornij piar v gore i radosztyi*. In Mir za

hogyan próbálja a titkos-szolgálat elhárítani Putyin feje felől a Pétervár utcáin gomolygó veszedelmet. A kamerák a felravatalozott koporsó felé haladó gyászolók menetét pásztázva meg-megálltak egy-egy idegesen jobbra-balra pislogó civil ruhás rendőr arcán, felkúsztak az erkélyekre, padlásokra, lesben álló álarcos mesterlövészek után kutatva.

A Szobcsak-temetés televízióra alkalmazásának harmadik látványeleme a *hős elgyengülésének* szentimentális pillanata volt. Erre természetesen csak a zárt – vagyis veszélytelen – térben, a ravatal előtt kerülhetett sor. A lovagtól idegen a szentimentalizmus, de van szíve. Putyin *szemérmességként* mediatizált alkati hűvössége csak akkor csapott át izzó lávakitörésbe, ha az ellenség megsemmisítésére került szóba. Mindazonáltal nem kell kételkedni Szobcsak halálán érzett megrendülésében, személyes gyásza nem volt megjátszott. De már az a mód, ahogyan ezt az őszinte gyászt a kamerák képbe emelték, arra vallott, hogy itt tudatos és cizellált PR-munka folyik, amelynek célja a hatalom emberének emberarcúvá tétele. „Igazán őszintének az idejekorán távozott Tanító iránti gyászában csak Putyin látszott, aki talán nem is sejtette, hogy érzéseit egy egész ország elé teregeti ki a kamera. Tapintatlanul hosszan időzik el kezén, amint a zokogó özvegy kezét szorongatja, ráközelít könnyben úszó szemeire, remegő ajkaira. Annak, aki nem lenne tisztában azzal, mit jelent mindez, a tudósítók külön is elmagyarázzák: »Először látjuk könnyezni Putyint«.”²⁷

Negyelju, 2000, 7. szám, 14. l.

²⁷ Az újságíró mint afféle régi vágású moralista, hozzáteszi: „Putyin őszinteségében nem kételkedem. Csak az tölt el feszengéssel, hogy ezen a módon az igazi fájdalom is PR-fogássá válhat számító és cinikus profik kezében, a tévéeket is beleértve, akik a nagyobb hatás kedvéért megfélemlenek minden bevett erkölcsi szabályról, s miközben Putyin »emberiesítik«, elfelejtik, hogy a valóságos Putyin is emberből van.”

A nyolcadik főtitkár

Mihail Gorbacsov volt a Szovjetunió utolsó pártfőtitkára. Az utolsó *genszkek* – genyeralnij szekretar. A hetedik. Mintha csak a költő felszólításának engedelmeskedett volna: „A hetedik te magad légy!” *Szegymoj szekretar*, ahogy Mihail Heller méltán nagysikerű Gorbacsov-könyvének címében áll.²⁸ Gorbacsov volt a hetedik a sorban, a Szovjetunió Kommunista Pártja főtitkárainak sorában. De – mint a viccbeli Hacsaturjánt – őt sem csak ezért szerették.

Gorbacsov nem virtuális főtitkár volt, hanem igazi. Már amennyiben igazi főtitkárok egyáltalán lehetségesek. Ámde Gorbacsov nem volt képes pártfőtitkárrá válni. Őt jelölte ugyan ki halálos ágyán utódként Andropov és őt választotta meg – egy csernyenkónyi közjáték után – a párt legfelső politikai testülete, ám a rettenetes hatalomhoz, ami ölébe hullott, nem tudott eléggé rettenetes képet vágni. Hiába sóhajtozott, nyögött jobbra-balra hajladozva a Politikai Bizottságban az öregek kara: „Muszáj Misa, muszáj!” Gorbacsov álfőtitkárnak, hamis főtitkárnak bizonyult. Álcárnak, ha úgy tetszik. Mikor már-már lelelepleződött volna, új hatalmi szerepbe szökött át, úgyszólván belemenekült: ő lett a Szovjetunió első és utolsó elnöke. De ez sem segített rajta, mert elnökként sem volt képes a rettenetes hatalommal élni, cárrá válni, ami pár évvel később Jelcin számára már gyerekjáték volt. (Hiszen minden cár-játék gyerekjáték is egyben.) Persze, Jelcinnek könnyebb

(U.o.) Ez bizonyára így is van, csak hát egy dolog a valóság, és más dolog a szimulákrum.

²⁸ Mihail Heller: *Szegymoj szekretar*. OPI, London, 1991.

dolga volt: csak *virtuálisan* kellett cárrá válnia. A cár szerepében sztárolták őt. Borisz cárként hódította meg, majd vesztette el a közönség szívét. A kiábrándulást unalom, majd csömör és utálat követte. A közönség mindinkább új műsorra, új sztárra volt kiéhezve. A rettenetes Borisz cár semmi retteneteset nem csinált ugyan, (végtére nem azért küldték fel a színpadra, hogy bármit is csináljon), csak játszotta a rettentőt. De egy idő után, mint minden attrakció, minden műsorszám, ez is kifűjt. Cárként szerették és cárként fűtyülték ki. Virágésőben érkezett, paradicsom- és tojászapor közepette távozott a színpadról. Méltóságteljesnek szánt lelépése egy világszám végét jelentette. De interregnumnak nem szabad lennie: a király meghalt, éljen a király! Pontosabban szólva: a cár halott, éljen a főtitkár!

Ahogy a pártfőtitkárokkal szemben a *provinciális* Jelcinnek az orosz elnök szerepében az *orosz cárt* kellett alakítania, úgy kell most a *moszkvai* Borisz cárral szemben a *szentpétervári* Putyinnak a *szovjet főtitkár* szerepét eljátszania. Borisz cárból – a néhai szverdlovszki párttitkárból – nem a következő orosz cár bújt elő, hanem az andropovi – a „csekista” – karakterjegyekkel javított kiadású szovjet főtitkár. *Virtuális főtitkár* természetesen, aki – ilyen értelemben – a *nyolcadik. A monarchia restaurálásának játéka véget ért, kezdődhet a szovjet állam restaurálásának játéka.* Cárnak lenni nem muszáj, főtitkárnak lenni nem muszáj, de játszani muszáj. Kell a jó műsor! A látványosság-állam műsor nélkül nem állhat fenn. A nyolcadik főtitkár – leginkább Andropov hiposztázisában – már el is készült. Pillanatokon belül el fog készülni az új állampárt is: a „Medvegy” választási blokk alapító pártkongresszusát 2000 február végén már a hatalmi reprezentáció kiemelt színterén

– a nagy kreml-i palotateremben – tartotta meg, a régi szovjet idők idéző díszletek között²⁹, és Putyin elnökké választása – a mögötte egymás után felsorakozó régiókkal, pártokkal, korporációkkal – ugyancsak a régi egységet idézte. Még mielőtt bárki rosszra (netán jóra) gondol, hangsúlyozom: mindezek a külsőségek, ráutaló gesztusok, díszítő elemek, szavak, rendezvényformák, érületi minták

²⁹ Az alapító kongresszust megelőzően a helyi Medvegy-szervezetek küldöttgyűléseket tartottak, ahol a kongresszusi küldöttek megválasztására is sor került. A szentpétervári „medvék” küldöttgyűléséről beszámoló újságíró – mint írja – úgy érezte, mintha húsz évet fiatalodott volna. A Pityerben összegyűlt „medvék” többségükben az Oroszország észak-nyugati régióiban található nagyvállalati vezetők voltak. A Szentpétervár szállóban tartott küldöttgyűlés mind díszleteit, mind lefolyását tekintve úgy hatott, mintha tényleg tegnap lett volna: mindenfelé vörös drapériákra festett jelszavak, a pódiumon felállított hosszú elnökségi asztalon vörös selyemterítő, a gyűlést a szovjet himnusz nyitja és zárja, a fináléban a színpadra fentről súlyosan legördül a vörös bársonyfüggöny, egyhangú szavazások, hivatalos küldöttlista, amit csak elfogadni lehet, módosítani nem. Az első egyhangú szavazást a levezető elnök így kommentálja: „Mellette? Ellene? Tartózkodás? Köszönöm. Mindenki mellette van – igen, ez a helyes értelmezése az „Egység”-nek (a „Medvegy” kevésbé beszédes másik neve, amelyet maga a beszélő név – e mozaikszó – is tartalmaz: „Jegyinsztvo”, vagyis »egység«.) Egyetlen szónok beszédéből sem hiányzik Putyin neve. Az egyik küldött szerint „a legjobb agitáció a jelenleg még ügyvezető elnök Putyin megválasztása mellett, ha magától Putyintól idézünk”. Ugyanakkor mind e sok szép szovjet díszlet, díszítmény, beszédpanel, gesztus tökéletesen üres. A küldöttgyűlést beharangozó reklámszlogen önmagáért beszél: a *Jegyinsztvo* (alias *Medvegy*) – kizárólag „Bátor, Becsületes és Erős Férfiak Pártja”. Se több, se kevesebb. Ez legjobb esetben biopolitikai identitást sejtet. Macsó Párt. Legalábbis így próbál képbe és hatalomra kerülni. Nincs benne semmi valóban vagy akár megjátszottan „szovjet”, semmi ideologikus. Inkább szórakoztató. Egy ilyen pártnak egyetlen adekvát ellenzéke lehetne: egy feminista párt, mondjuk, *Bolsaja Medvegyica* néven bejegyezve, mely viszont kizárólag „Bátor, Becsületes és Erős Nők Pártjaként” határozhatná meg magát. (Minderről bővebben lásd: Viktorija Volosina: *Szlijanyije sz »Jegyinsztvom«*. [Egybeolvadás az »Egység«-gel] In Moszkovszkije Novosztyi, 2000 február 22-28. 7. szám, 9.1.) Ami egyébként a „Bolsaja Medvegyica”-t illeti, Valentyina Matvijenko miniszterelnök-helyettes asszony erőteljes alakjában voltaképpen színre is lépett és tevékeny részt vállalt egy ígéretes nevű új párt létrehozásában: a *Rosszjizsakaja Partyija Buduscsevo* [A Jövő Pártja Oroszországban], amelyet bizvást nevezhetnénk *Medvegy-2*-nek is, állítólag az oroszországi vállalkozók és értelmiségiek gyűjtőpártja kíván lenni, az új kreml-i Hatalom Párt afféle segédcsapata. Egy plurális politikai rendszerben állampártból is többnek kell lennie: így lesz a látszat demokratikus, a hatalom stabil, a kormányzás pedig gyerekjáték.

profi PR-csapatok tudatos munkájának a termékei. *Műsort látunk – nem rendszerváltozást.* A szóban forgó pártképződmények eszmeileg és politikailag is tökéletesen üresek.³⁰ Egyetlen tartalmuk az állam. Nem valóságos hatalmi-ideológiai képződményekről van már szó, hanem *államerősítő pirulákról*, amelyeket az új hatalomnak szednie kell, ha talpon akar maradni. Ha a „forradalom utáni” liberális érában az állam katasztrofális meggyöngülését, a kriminális-oligarchikus káoszt a cári hatalom szimulálása ellensúlyozta, akkor most, az állam visszaerősítésének etatista érájában a szovjethatalom szimulálása hitelesíti. Talán vicces, hogy a *liberális* erős állam éppen a szovjet főtitkárok hatalmát szimulálja, de ugyanilyen vicces volt a

³⁰ Mihail Margelov a *polit.ru* internetes oldalnak adott interjújában például a következőket mondta: „Egy szóval sem mondtuk, hogy a mostani választás ideológiák közötti választás lesz. Ma nem kommunizmus és anti-kommunizmus között kell választani, mint 1996-ban. *Ma elsősorban a nemzedékek, az életforma- és gondolkodásmód, az állami menedzsment irányítási módjai közötti választás van napirenden.* Úgy vélem, jelen esetben nem lenne helyes azok ideológiai nézeteit taglalni, akik Putyinra szavaznak.” (polit.ru 2000. 03.15. – Kiemelés – Sz.Á.) Mihail Margelovról érdemes megjegyezni, hogy nemcsak Putyin választási stábjának tagja, a *Medvegy* múlt évi választási győzelmének egyik szervezője, hanem az 1999. október 7-én létrehozott *Roszinformcentr* vezetője is. A *Roszinformcentr* feladata volt, hogy „biztosítsa az Észak-Kaukázusi eseményekről szóló operatív és maximálisan pontos információk maximális hozzáférhetőségét”, vagyis a csecsen-orosz *információs háborúban* közömbösítse a csecsen Movladi Udugov információs és propagandahivatalának húzásait. Miután Mihail Leszin, a múlt évben, a választási csatára felkészülő Kreml által sietve létrehozott információs és tömegkommunikációs minisztérium (Министерство по Гылам Печсатyi, Teleradiovescsanyija i Szredsztv Masszovoj Kommunykacii) vezetője, egyébként a Video International nagyon gazdag tulajdonosainak egyike, nem lehetett a *Roszinformcentr* vezetője is, ezért kollégáját, a Video International reklámügynökség másik tulajdonosát, Mihail Margelovot kérte fel a tisztségre. Margelov, aki PR-téren az 1996-os elnökválasztáson már megcsillantotta rendkívüli képességeit, a csecsen-orosz információs háborúban is győzelmet aratott. Abban, hogy jelölését a hadsereg is elfogadta, bizonyára szerepet játszott az az élettrajzi mozzanat is, hogy Margelov nagyapja, Vaszilij Margelov volt a szovjet hadseregben a légi-deszantos egységek megalapítója, tőle származik a deszantosok híres jelmondata is: „Megoldhatatlan feladatok nem léteznek.”

cári hatalom szimulálása vagy VECSEKA – a gazdasági CSEKA – felállítása is, ami az ultraliberális, sokk-terapista, vaucseresen privatizáló Anatolij Csubajsz nevéhez fűződik. Ilyen már a posztmodern politika. A politikai vicceket *a politika vicce* váltotta fel. A politika *mint vice*. (Meglehet, ezért sincsenek azóta politikai viccek!). Putyin például már többször idézett interjúkötetében is gyakran ragadtatja magát ilyen viccekre: „Hogy mi a legfontosabb az országnak? Világosan és pontosan meghatározni a célokat, nemcsak úgy odavetve beszélni róluk. Ezeknek a céloknak mindenki számára érthetőnek és elérhetőnek kell lenniük. *Ahogy régen a kommunizmus építőjének erkölcsi kódexében állt...*”³¹ Egy másik nevezetes főtitkári vice volt, amikor Irkutszkban szex-ügyben foglalt állást: „a társadalomnak el kell taszítania magától mindent, ami a szex-szel kapcsolatos”.³² Imidzsmékerei ugyan mindent elkövettek, hogy e viktoriánus szovjet lapszus titokban maradjon, ám a *Moszkovszkij Komszomolec* bulvárlap kikottyantotta, úgyhogy nem maradt más, mint jó képet vágni hozzá. Szovjet képet, természetesen.

Már Putyin feltűnésének és kiválasztásának módja is a szovjet pártfőtitkárok hatalomra kerülését idézi: a hatalom berkeiből jön, a kreml-i hatalom zárt és átláthatatlan világából, palotaforradalmak, intrikák, összeesküvések által – homályosan. De még ennél is fontosabb, hogy eleinte – akárcsak azok a szovjet vezetők, akik legtovább maradtak meg a hatalom csúcsán: Sztálin, Hruscsov, Brezsnyev, Gorbacsov – Putyin is átmeneti jelenségnek, véletlenszerű

³¹ *Ot pervovo lica*. Vagriusz, 2000.

³² Idézi: Jelena Tregubova: *Progulki sz Putyinim*. [Séták Putyinnal – a cím allúzió Andrej Szinyavszkij irodalomtörténész lágerben írt híres Puskin-esszéjének címére: Séták Puskinnal. – Sz. Á.] In Kommerszant-Vlaszty, 2000. 9. szám, 7. l.

tüneménynek látszik. „Sztálin csak később, amikor már hatalmon volt, tette el láb alól összes vetélytársát, Hruscovnak is három év kellett, hogy levesse magáról a falusi tahó megtévesztő álarcát és megcsinálja a XX. kongresszust, és Brezsnyevről sem gondolta senki, hogy a bizánci intrikák utolérhetetlen mesterének bizonyul, Gorbacsovra pedig, hogy szétveri az SZKP-t. Mindezek a jegyek Putyinra is állnak. Még külsőleg is: alacsony termetű, kissé nyápicnak tűnik, legalábbis egyáltalán nem hősi kiállású, az előadói stílusa szürke. Halk és hallgatag, éppen úgy, mint azok voltak, legalábbis hatalomra kerülésükig.”³³

S csakugyan, kezdetben Putyint sem vették komolyan. Még ellenfelei sem: „Mit árthat nekünk egy Putyin?” – legyintettek Primakovék. – Mit tudott ártani Gajdar, Csubajsz, Nyemcov, Kirijenko, Sztjepasin és a többi cárevics? Ugyan! A Putyinok jönnek-mennek!” Föl sem tűnt nekik, hogy Putyin az első cárevics, aki főtitkári hatalmat összpontosított a kezében és élni is akart és tudott ezzel a hatalommal: 1999 őszén, mikor kormányfővé nevezték ki, szilárdan kezében tartotta már az FSZB-t (KGB-t) és a Jelcin alá rendelt Biztonságpolitikai Tanácsot, és megindította a háborút a csecsen szeparatisták ellen. Putyin – és fölemelkedése ebben is kísértetiesen idézte a régi főtitkárokat – a hatalmi gépezet, az apparátus fölötti uralom megszerzését, a szervezés aprómunkáját tekintette elsődlegesnek, nem a szereplést és a szavalást. A PR-munka és az imidzsépítés csak azután jöhetett, hogy a hatalom *de facto* már a kezében volt. Amit a *Verszija* 2000 márciusában kürtölt világgá – talán nem is annyira a „hét emberének” kikiáltott Javlinszkij elhanyagolható választási esélyeit

³³ D. Pinszker: *Vlagyimir Putyin – Poszlednyij patron*. [Vlagyimir

erősítendő, mint inkább azért, hogy többen menjenek el szavazni, nehogy érvénytelen legyen a választás – múlt év őszén még akár igaz is lehetett: „egy jól értesült kreml csinovnyik állítólag (!) a következőket közölte a sajtóval: »Mi sohasem tettünk Vologyára komolyan. Az ő szerepe ideiglenes – a csecsenföldi háború befejezése és a kreml hatalmi csoport eltávolítása. Hatalomra juttatni őt esze ágában sem volt senkinek. Meglátják, egész februárban és márciusban egyik ostobaságot fogja csinálni a másik után, és Grisából (ugyanis Grigorij Javlinszkijből - Sz.Á.) szép, csöndesen elnök lesz.»³⁴

Putyin – az utolsó főnök.] In Itogi, 1999, 37. szám 21. l.

³⁴ *Geroj Negyeli – Grigorij Javlinszkij.* In Verszija, 2000 március 7-13 (9), 3.l. A finisébe érkezett választási kampány összefüggéseinek ismeretében nyilvánvaló volt, hogy Putyin esélyeinek „leértékelése” Javlinszkij esélyeivel szemben csakis a Kreml politikai technológusainak, Putyin PR-csapatának húzása lehetett, az idézett bulvárlap pedig csak eszköz volt kezében, akár fizetett eszköz, akár nem. Putyin népszerűsége március elején nagyjából ugyanakkora volt, ugyanannyian készültek rá szavazni, mint februárban vagy januárban (a szavazásra jogosultak 60-65 %-a), míg Javlinszkij szavazói tábora nem érte el az 5 %-ot sem. De épp ezért fenyegetett az a veszély, a választás előrelátható kimenetele miatt sokan nem mennek el szavazni és ha a részvételi arány 50 % alá csökken, a szavazás érvénytelen lesz, annak összes beláthatatlan alkotmányjogi és politikai következményével. Ennek elkerülésére egyetlen megoldás maradt, a választás tétjének „visszavarázsolása”: ezért fogták vissza Putyin kampányát (a televíziós műsoridőt igénybe sem vette, azzal kampányolt, hogy neki nincs kampánya, a sors választottjának, a már indulása előtt nyertesnek nincs szüksége kampánytrükkökre, az Erő nem erőlködik, az oroszlan nem ereszkedik le a nevetséges választási egerek szintjére), ezért kezdték biztos esélyét a tömegmédiákban finoman megkérdőjelezni, ellenfelei választási esélyeit viszont hirtelen eltúlozni. A választók lábához, hogy ugyanis járuljanak velük az urnák elé, bárhogya szavaznak is, ez volt az egyetlen út – el kellett bizonytalanítani őket: „Nem is olyan biztos, hogy Putyin fog győzni!” Érdektelen volt, miért mennek el szavazni, – hogy Putyinuk vagy Grisájuk győzzön –, csak az számított, hogy elmenjenek, vagyis meglegyen a választás érvényességéhez szükséges több mint ötven százalék. Ezen a ponton már nem a szavazatok minősége, hanem mennyisége számított csupán. Javlinszkij annak a jórészt értelmiségi szavazótábornak a favoritja volt, amelyet Putyin piárosai kezdettől fogva „leírtak”, egyrészt mert tudatában voltak, hogy ez a réteg – elvi és érzelmi okokból – eleve nem fog az elnökválasztáson olyasvalakire szavazni, akinek KGB-s múltja van, másrészt, mert szavazó ereje viszonylag csekély volt (5-10 %). Ennek az a 5-10 %-nak az elvesztése Putyin ekkor már 60-70 %-osra becsült

Természetesen a főtitkár-játéknak nem mond ellent, hogy az elnöki felhatalmazást és jogokat Putyin annak cári rendje és módja szerint – *mint cárevics* – vette át az öreg cártól egy *karneváli pillanatban* 1999 szilveszterén, *az orosz metropolita jelenlétében*. A hatalom karizmája ilyenképp mintegy *rászállt*, mivel arra méltónak találtatott. Vagyis nem választás útján, hanem egyfelől örökléssel, másfelől a – néven ugyan nem nevezett, ám kétségtelen – isteni végzés folytán lett éppen övé és csakis az övé a hatalom. Maga az elnökválasztás, a *szavazás* formális-rationális procedúrájával a nép már csupán áldását adta *a Sors e választására*. Mert természetesen Putyint nem Jelcin, hanem a Sors választotta ki Oroszországnak. Maga Jelcin csak belenyugodott *a Sors választásába* (a Sors pedig, mint ismeretes, mindjárt választásának jóváhagyása után megnyugtatta Jelcint, hogy sem őt, sem családját semmi bántódás nem érheti, amíg ő a Sors). A népnek, az istenadta népnek nem maradt más dolga, minthogy örvendezzen a Sors választásán, mellyel egyszersmind megszabadította Jelcintől. (Mivel Jelcin televíziós búcsúbeszédét a bűnbánat, a vezeklés, a bocsánatkérés motívumai itatták át, Putyin kinevezését sokan úgy fogadták, mintha Jelcin ezzel akarta volna jóvátenni bűneit és kiengesztelni Oroszország sokkterápia és rablókapitalizmus által megnyomorított és megszomorított népét.)

Épp ezért, bár Putyint Jelcin nevezte ki kormányfőnek, Jelcin jelölte meg őt utódként és Jelcin ruházta rá az elnöki hatalmat is, kezdettől fogva *nem Jelcin kreatúrájaként* jelent meg, hanem a maga uraként, a sorsszerűség pecsétjével

homlokán. Így *kellett* megjelenjen – Jelcin, „család” és oligarchák nélkül³⁵ –, hogy karizmatikus vezetőként fogadja el a „szabadító hősre” áhítózó nagy orosz nép, vagy, ahogy Putyin szereti mondani: az *orosz emberek* („ruszskije ljugyi”). Itt csak a megjelenésmódról és e megjelenésmód tömegkulturális hatásáról beszélek, nem pedig arról, kik, milyen hátsó szándékkal, mennyi pénzből és hogyan „csinálták meg” Putyint, vagy, hogy ő miként és mennyire függetlenítette magát – nem a képek, hanem a hatalmi praxis szintjén – rövid időn belül „megcsinálótól”. Végére Putyin csak *megjelenési módja*, működési módja szerint *főtitkár* (ahogy *cár* volt Jelcin és *elnök* Gorbacsov). Főtitkárként reprezentálódik és főtitkárként funkcionál a hatalomban.

Nem véletlenül esett elnöki beiktatásának dátuma az egyetlen maradandónak bizonyult és az egész orosz társadalmat egyesítő *szovjet ünnepre*, a Győzelem Napjára, május 9-ére, amivel egyszerre üzent az orosz társadalomnak azt, hogy „lesz még ünnep a mi utcánkban”, és hogy az ő személyes győzelme az elnökválasztáson az elközelgő győzelmek záloga. (Ráadásul május 9-e Oroszország és a Nyugat kevés közös politikai ünnepeinek egyike, ama kivételes történelmi pillanat, amikor a honvédő orosz nacionalizmus nem Nyugat-ellenes, hanem Nyugat-barát

el szavazni, ezért ennek az 5-10 %-os rétegnek a szavazási aktivitásán is múlhatott a szavazás érvényessége.

³⁵ Putyin mindjárt ügyvezető elnökké történt előlépése után eltávolítja a hatalom *látványvilágából* az úgynevezett „család” legjellegzetesebb és leginkább közutálatnak örvendő figuráit. Eltűnik többek között maga Jelcin és Jelcin lánya: Tatjana Djacsenko, aztán Pavel Borogyin, Akszenyenko első miniszterelnök-helyettes, Borisz Berezovszkij, Alekszandr Volosin, Anatolij Csubajsz. Ez persze egyáltalán nem jelenti valóságos eltűnésüket. Tatjana Djacsenko például aktívan részt vett Putyin kreml-i kampánystábjának munkájában, Volosin egyike maradt Putyin legfontosabb tanácsadóinak és Berezovszkij ORT-je sem utolsó szerepet játszott a kampányban, noha a pénzügyi fedezetet Anatolij Csubajsz irányította JEESZ (Egységes Energetikai Rendszer) és Rem Vjahirjev Gazpromja biztosította.

volt. Putyin ezáltal azt is demonstrálhatta, hogy az általa szimulált állami patriotizmus a legkevésbé sem izolacionista vagy Nyugat-ellenes.)

Reklámcsinálási kézikönyvek közhelye, hogy a közönség figyelmét legbiztosabban az archetipikus – a „kollektív emlékezet” mélyrétegeiben, a tudattalanban őrzött – képekkel lehet megragadni. A „nő”, a „család”, a „gyermek”, a „bölcstanáromester”, a „hősi személyiség”, az „állat” stb. archetipikus képei azonban – a helyi kulturális hagyományoktól és politikai-társadalmi rendszertől függően – eltérő arányban és más-más megvilágításban jelennek meg. A reklámokban felhasznált archetipikusok között gyakoriság szempontjából első helyen szinte mindenütt a „nő”, másodikon a „hősi személyiség” áll (ezt követi az „állat”, a „család”, a „gyermek”). De már a női arccal dolgozó oroszországi reklámokban az arcokon sokkal ritkábban jelenik meg mosoly, mint a megfelelő nyugati változataikban (az összes ilyen reklám 15 %-ában). „Ezt a sajátosságot – írja kis kézikönyvében Leonyid Skolnyik – a nő archetípusának sajátosan orosz felfogása teszi érthetővé. A mosoly munkavégzés közben, ügyfelek fogadásánál nem jellemző Oroszországra, ahol másfajta viselkedési sztereotípiák szilárdultak meg: a szolgálati kötelességek teljesítése komolyságot követel meg. A nyugati minta erőltetése az orosz nézők nagy részében visszatetszést vált ki. Az amerikai „keep smiling”-ot az új orosz üzletekben a vásárlók mesterkéltnek, hamisnak érzékelik. Az 1930-1970-es évek szovjet plakátjain a női arcoknak csak 5 %-án figyelhető meg mosoly.”³⁶ Ebben persze meghatározó szerepet játszik az évszázadokra visszanyúló autoritárius politikai-kulturális

³⁶ Leonyid Skolnyik: *Uroki reklamnih korolej*. Moszkva, 1998. 180. 1.

hagyomány. De éppen ezért – Skolnyik adatai szerint – a mai oroszországi reklámokban leghatásosabban éppen az autoritárius viselkedési minták megjelenítése lehet hatásos a reklámokban. Például a reklámokon megjelenő gesztusok 60 %-a agresszív jellegű (az ujjal felfele mutogatás vagy az összezáródó ököl képe stb.). Természetesen ez az agresszivitás a reklámban messzemenően szublimált, durvasága, váratlansága, meghökkentő, kizökkenő hatása pedig esztétikai.

Az archetipikusok között felhasználási gyakoriság szempontjából második helyen álló „bölc”, „nagy varázsló”, „hősi személyiség” képe is sajátos vonásokat mutat az orosz reklámban. Ezek a vonások egyben a karizmatikus politikus orosz reklámképének legsajátabb vonásai is: „A mi kulturánkban a legmagasabb személyi státust betöltők viselkedésmódja a következő sémákat követi: kíméletlenség, szigor és állhatatosság, melyek a politikai vezető önzetlen és áldozatkész egyeduralmán alapulnak. A magas személyes státus elismertetésének legbiztosabb módja annak meggyőző bemutatása, hogy az illető a maga számára semmit nem akar elérni. Minden Leninről szóló könyv kiemelte spártai életmódját és aszketikus szokásait.”³⁷ A szovjet vezér („vozsgy”) képében megjelenő *karizmatikus hős* – meglehetősen összhangban egyébként a cári hatalom hagyományos felfogásával – különösen lemondásával és áldozathozatalával, szerénységével és egyszerűségével, puritánságával és engesztelhetetlenségével tűnt ki, legalábbis a sztálini korszakban. Innen nézve „ál-cároknak”, „ál-vezéreknek” – nem-igazi, hamis autoritásnak – bizonyultak mind Hruscsov, mind Brezsnyev, mind Gorbacsov. A szovjet

³⁷ I.m. 178. l.

„vozsgyizmushoz” – vezér-elvhez – visszatérés kísérlete Andropov nevéhez fűződik, legújabb fölelevenítése pedig – tíz éve „szmutát”, „beszpregyelt”, vagyis „orosz káoszt” követően – Putyin politikai alakjának mediatizálásában valósul meg (puritanizmus, önfegyelem, aszketikus vonások, a munkaethosz hangsúlyozása, a pompa megvetése, a feleség, a magánélet képi motívumának szovjet időköt idézö háttérbe szorítása, az önfeláldozás, a vakmerőség, az akarat, az ellenséggel szembeni kíméletlenség visszatérö motívumai imidzsében). Mintha az elmült tíz év orosz kereskedelmi reklámaiban oly gyakran feltűnő archetipikus hősök (leggyakrabban az orosz hősénekek – a *bilinák* – „bogatir”-jai, vagyis vitézei, heroszai), a szabadító és védelmező harcosok képe elevenedne meg most a mediatizált Vlagyimir Putyinban: a politikai technológusok tulajdonképpen csak átvitték a kereskedelmi reklámok egyik népszerű archetipikus képét a politika síkjára.

A politikai áru ugyanúgy a szükségletekhez igazodik (már ha nem maga teremt képére és hasonlatosságára új szükségletet) mint bármely áru a piacon. Márpedig szabadító hősre avagy a politikai-gazdasági rendteremtésnek a szabadító hős képében való átélésére a magát teljesen kiszolgáltatottnak, védtelennek érzö orosz társadalom meghatározó részének mind nagyobb szüksége lett az évtized végére. A szociológiai felmérések már 1998-ban azt mutatták, hogy az állam meggyengülése, a gazdasági hanyatlás és a civilizációs életvilág összeroppanása nyomán előállt káoszban a társadalom túlnyomó része védtelennek, kiszolgáltatottnak érzi magát: a megkérdezettek 40 %-a lakóhelyén, 28 % munkahelyén nem érezte magát biztonságban és 31 % érezte magát védtelennek a

szegénységgel és nyomorral szemben. A védettség, a biztonság iránti szükséglet azóta csak növekedett. Ez jut kifejezésre ma – tíz év után – mind az állam biztonsági, rendfenntartó szervezetei és intézményei (mint amilyen a Vészhelyzetek Minisztériuma, az FSZB, a hadsereg vagy a Belügyminisztérium) presztízsének növekedésében, mind az innen érkező politikusok népszerűségében, az „erős kéz”, a határozott politikai vezetés utáni társadalmi igényben. Nem pusztán a hatalmi-politikai erőcsoportok, tulajdonosi klánok közötti küzdelem végső következménye volt az 1999-es fordulat az orosz államban, mikor hirtelen előtérbe kerültek a biztonsági szolgálatok, a hadsereg, az erőszakszervezetek, hanem a politikai technológusok által pontosan felmért társadalmi szükségletek kielégítése is - sok-sok látvánnyal.

Putyinban páratlan módon egyesült mindaz, ami az elmúlt tíz évben sokak számára nyugtalanítóan és ellenségesen feszült egymásnak: ő is az „ifjúreformerek” fiatal pétervári csobajsi csapatához tartozott, ám neki komoly szovjet múltja is volt, ő is piacpárti volt, ám egyben az erős állam híve is, ő is úgy jelent meg mint cárevics (Jelcin választott örököse vagy másként: a „kreml-i család kreatúrája”), de ő rövid időn belül igazi cárnak bizonyult, olyannak, akinek mediatizált képében eredeti módon egyesültek Borisz *cár* és Andropov *főtitkár* – vagyis az orosz jelen és a szovjet múlt – karizmatikus szerepei. De nem azért egyesültek, mert Putyin márcsak ilyen volt, hanem azért, mert erre a képre volt, illetve van szüksége az orosz társadalomnak ahhoz, hogy a fennálló hatalmat elfogadja és a *liberális etatizmus* (törvényeket garantáló, szabályokat alkotó és betartató erős jogállam + magántulajdonra épülő

piacgazdaság) rendszerében találja meg a civilizációs és egyben gazdasági összeomlásból kivezető utat³⁸.

A nemzeti etatizmus régi híve, Alekszandr Cipko Putyin-védő retorikája („Ne bánts a Putyint!”) minden ideologikus túlzásával, híven adja vissza ezt a társadalmi hangulatváltozást: „Ha egyszer *Putyin mítosza, mármint ahogy a televízió képernyőjén megjelenik* – mint határozott, okos, racionális, erős akaratú vezető – elősegíti az oroszországi államiság megerősítését, ha képes áttörést elérni a társadalmi közhangulatban, akkor ezt a mítoszt semmi szín alatt nem szabad lerombolni. Végeredményben mindig csak olyan politikusok voltak képesek országuk sorsára hatást gyakorolni, akik mítoszok és társadalmi várakozások megtestesülései voltak. *Az az idő, amikor nálunk a vereség-hangulatra lehetett politikai karriereket építeni, elmúlt.* Ma nem lehetne megismételni sem Jelcin 1991-es, sem Lebegy 1996-os sikerét. *Azok ideje jött el, akik az orosz történelmet győzelmekkel gazdagítják.* Putyin népszerűségi indexe azért szökött olyan magasra, mert újra megjelent a hit, hogy az Oroszországi Föderációból mégiscsak lehet cselekvőképes állam, ahol a kormánynak világos és határozott politikája van, s ahol odafigyelnek a „veszteségekre” is. Ami eddig volt, az Oroszország széthullásának ideje volt, most érkezett összegyűjtésének ideje. *Putyin alighanem véletlenül vált ennek az új közhangulatnak a megtestesítőjévé.* Ezért sem a Kremlnek, sem a demokratikus ellenzéknek nem szabad semmit tenni annak az embernek a

³⁸ Ld. még ehhez: Avtandil Culadze: *Formirovanyije Imidzsa polityika v Rosszii*. Moszkva, 1999. különös tekintettel a *Nacionalnije oszobennosztji rosszijszkih izbiratyalej* című fejezetre.

diszkreditálására, aki jelenleg az áttörés és fordulat (perelom) megszemélyesítője Oroszországban.”³⁹

„Mindannyian Dzerzsinszkij köpenyéből bújtunk ki”

Amikor Putyinból, a szovjet KGB egykori hírszerző tisztjéből előbb kormányfő, majd *de facto* Oroszország elnöke lett, az felért egy végítélettel a demokratikus átalakulás tíz évéről. Nem abban az értelemben, hogy a gyöngye orosz demokráciának ezennel vége, jön a diktatúra, a posztszovjet restauráció, hanem abban az értelemben, hogy a régi-új elitek önzése és ostobasága folytán előállt csódtömeg, a „rablókapitalizmusba”, társadalmi anómiába (ezt hívják oroszul „beszpregyelnek”), soha nem látott méretű gazdasági és szociális hanyatlásba torkollott átalakulás csődbiztosok, katasztrófaelhárítók, káoszügyi szakértők azonnali színre lépését követelte meg. Márpedig ilyen szakemberek *e végórán* – közvetve és közvetlenül – csak két helyről jöhettek: a biztonsági szervezetek homályos és a pénzügyi szervezetek még homályosabb világából. Ha nem a kágébés Putyin jött volna, akkor jött volna helyette a szintén kágébés Primakov vagy a kágébés Sztyepasin. Természetesen ez a KGB nem egészen az a KGB⁴⁰: a szóbanforgó esetekben

³⁹ Alekszandr Cipko: *Beregitye Putyina*. In: *Lityeraturaja Gazeta*, 1999. 45. sz. 2. l.

⁴⁰ A KGB-t 1991 végén megszüntették. A hírhedt 5-ös ügyosztály azonnali felszámolását követően a biztonsági szolgálatok rendszerét idáig [1999-ig] *kilencszer* szervezték át, megőrizve az öt legfontosabb terület önállóságát (elhárítás, határőrség, külső felderítő szolgálat, kormányzati kapcsolatok szövetségi irodája – rövidítve FAPSZI –, szövetségi védelmi szolgálat – rövidítve FSZO). 1993-ban hozták létre az FSZK-t (a Szövetségi Elhárítási Szolgálatot), amelynek neve 1995-ben változott FSZB-re (Szövetségi Biztonsági Szolgálatra). Ez utóbbi igazgatója lett 1998-99-ben Vlagyimir Putyin. A FSZB átszervezése ma is napirenden van. Kompetenciáit számtalan más hatóság és minisztérium igyekszik magához ragadni (Vészhelyezetügyi vagy

kivétel nélkül a néhai „első ügyosztály” [1-oe otgyelenyije], vagyis a felderítés, kémelhárítás, nem pedig a „másként-gondolkodókat”, „disszidenseket” üldöző „ötödik ügyosztály” munkatársairól van szó: olyan kémelhárítókról és hírszerzőkről tehát, akik jól beszélnek idegen nyelveket, tisztában vannak vele, hol tart a világ és hol áll Oroszország, és viszonylag kevésbé korrumpáltak és korrumpálhatók, nem ideológiai fanatizmus fűti őket, hanem egyfajta korportaív szolgálati ethosz, „etatista patriotizmus” (patriotizmusgoszudarszvennyiki). Ez azonban még nem túl sok ok az öröme. Hogyan lehetséges, hogy az orosz demokrácia kilencedik évében nem pártpolitikusok, pénzügyi szakemberek, hanem a titkosszolgálatok vezetői veszik át Oroszországban a kormányzás rúdját? Egy korabeli internetes értelmiségi fórum szerzője így ironizált ezen: „Úgy látszik, az oroszországi demokrácia kilencedik évében a civiltársadalom öntudata odáig fejlődött már, hogy a putyini csapat tagjai bátran beismerhetik: »Igen, mi, jelenleg aktív politikusok, mind Dzerzsinszkij köpenyéből bújtunk elő⁴¹ és

másként: Katasztrófaelhárítási Minisztérium, Belügyminisztérium, Adórendőrség, az elnöki Biztonságpolitikai Tanács, nem beszélve a számtalan féllégális vállalati őrző-védő és biztonsági szolgálatról). Az FSZB igazgatója jelenleg Nyikolaj Patrusjev, Putyin kádere Szentpétervárról. Lásd erről bővebben: Julija Pelehova: *Anatomija FSZB*. In *Verszija*, 2000. 4. szám, 6-7.1. Lásd továbbá az FSZB – Borisz Berezovszkij nagyhatalmú kreml-i oligarcha kezdeményezésére – 1998 nyarán menesztett igazgatójával, Nyikolaj Kovaljovval készült interjút: *A megfigyelt megfigyelő*. In: 2000, 2000. 1. szám

⁴¹ A nevezetes köpeny viselőjének, Dzerzsinszkijnek a szobra már nem áll az egykor róla elnevezett tér közepén, a KGB épülete előtt, szemben a *Gyetszkij Mirrel*. 1991 augusztusában ledöntötte a népharag. A tér neve ma megint a régi: Ljubjanka. Róla kapta nevét a szovjet titkosrendőrség egykor hírhedt és rettegett épülete is. Dzerzsinszkij arcképe persze ma is ott függ vagy ott áll a Lubjanka legtöbb dolgozószobájában és az FSZB munkatársai ma is „csekistának” nevezik magukat. Nem csupán valamilyen vállalt, büszke vagy alattomos korporatív folytonosságot jelez ez, hanem azt is mutatja, hogy a posztszovjet orosz államnak nemcsak itt, de szinte minden más téren sincsen más szakmai, intézményi, kulturális hagyománya, mint a szovjet. E tekintetben a cári időkhöz már nem lehet és persze nem is

hál'isten, erről végre nyíltan lehet beszélni, anélkül, hogy ez népszerűségi mutatóinkat rontaná.«” Sőt, tehetnék hozzá, nemhogy nem rontja, inkább javítja. Csakhogy ezt a fordulatot a *létező* orosz demokráciának valamivel „ki kellett érdemelnie”.

Putyin imidzsmékerei kezdettől fogva azt a stratégiát követték, hogy titkolózás helyett rájátszottak hősük „csekista” múltjára. Nem annyira azért, mert legjobb védekezés a támadás, hanem inkább azért, mert egyáltalán nem kellett védekezni. Putyin sokakat meglepő és tartós népszerűségének KGB-es múltja nem ártott, hanem használt. A biztosságot nemcsak személyes fellépésének határozottsága, az eltökéltsége és tettekézség sugározta, hanem a szovjet felderítőszolgálat homályos és romantizált világába visszanyúló életpálya is. Tíz év szabadrablás, „beszpregyel”, oliharchikus önkény, gazdasági hanyatlás után legkönnyebben egy „csekistának” hitte el az átlagember, hogy képes „rendet teremteni” az orosz álladalomban. Putyin Jelcinhez és Primakovhoz képest fiatal és energikus volt; Zjuganovhoz képest liberális „ifjúreformer” az Anatolij Szobcsak és Anatolij Csubajsz körül szerveződő pétervári csapatból; az állami tulajdont és költségvetési forrásokat szétcincáló félkriminális oligarchákhoz képest puritán erkölcsű etatista; a liberális-demokrata Grigorij Javlinszkijhoz vagy a neoliberais SZPSZ-es [Szojuz Pravih

érdemes visszanyúlni. Ezt az általában figyelmen kívül hagyott intézményi és mentalitásbeli folytonosságot azért sem árt szem előtt tartani, mert Vlagyimir Putyin – nyilvánvalóan a politikai technológusai által kidolgozott stratégiának megfelelően – éppen erre a szovjet hagyományra építve igyekszik a nyugati, liberális gazdasági, jogi technikákat, a jelen és a jövő technológiai forradalmát közel hozni a társadalomhoz és új érzületet, új normákat meghonosítani. Innen nézve akár szimbolikus is lehetne, hogy ugyanazon a héten megy el a hatalom és irodalom kapcsolatáról beszélgetni az egyik megmaradt szovjet írószervezetbe és az Internet-szövetség vitaestjére.

Szil – Jobboldali Erők Szövetsége] Borisz Nyemcovhoz képest viszont ízig-vérig szovjet képződmény. Vagyis szinte mindenkinek tetszhetett – egyszerre is, és külön-külön is. Volt benne valami otthonos, valami meghitt, valami biztonságot sugárzó, mint egy régi bútordarabban. Mintha mindenki órá várt volna, hogy az idők szétszakított láncát újra összefűzze – erővel és akarattal. Márpedig az erő és akarat a szovjet gerontokrácia uralta pártállamból a 1980-as években úgy szállt el, mint idős ember testéből az életerő. Ami kevéske életerő még maradt benne, az a KGB-ben volt, de – Andropov halála után – a titkosszolgálat önálló *politikai* tényezővé már puccsal vagy palotaforradalommal sem tudott válni, nem menthette meg az agonizáló szovjet államot az összezsugorlástól. 1991 augusztusában minden azon múlt, hogy Krjucskov, a KGB akkori feje, kiadja-e a parancsot az ALFA elnevezésű különleges egységnek a moszkvai Fehér Ház elfoglalására. A párt ekkor már nem létezett, a hadsereg kivárt, Krjucskov pedig nem vállalta a felelősséget. Győzött Moszkvában Jelcinék nemzeti-demokratikus orosz palotaforradalma – a szovjet állam elbukott. Az új állam azonban tíz év alatt sem tudta megteremteni a demokrácia és a piacgazdaság jogi, pénzügyi, szociális feltételeit: még a szovjet korszak végéhez képest is gyöngébb, tétovább volt, tovább kriminalizálódott, minden pórúsát átítatta a korrupció. Az évenkénti átszervezések és elbocsátások ellenére legintaktabb és legszervezettebb, legműködőképesebb részei az erőhatalmi és biztonsági szervezetek maradtak (Sojgu vészhelyzet-elhárítási minisztériuma, a belügyminisztérium, a kémelhárítás és felderítés, a határőrség és az adórendőrség stb.). Elkerülhetetlen volt, hogy a rendteremtő „küldetéses ember” – közvetve vagy közvetlenül – megint (mint egyszer

már a szovjet idők vége felé) innen érkezzen (hiszen mutatis mutandis Andropov is katasztrófaelhárítóként érkezett 1983-ben, csak neki még a szovjet állam katasztrófáját kellett volna elhárítania, csak meghalt).

Amikor a *Verszija* című bulvárlap „Das ist Putyin” szalagcímmel, a címlapon *A tavasz 17 pillanatából* ismert szovjet felderítőtiszt, Stirlitz náci uniformisába öltöztette Putyint, azt ígérve, hogy „ismeretlen titkos tényeket közöl az új Stirlitz életének német időszakából”⁴², akkor – függetlenül a semmitmondó, jámbor tények tartalmától – egyáltalán nem csökkentette, hanem növelte Putyin népszerűségét. Tulajdonképpen sztárolta őt: *Putyin – Stirlitz ma*. Ennél meggyerőbbet a posztszovjet nagyközönségnek aligha mondhatott volna bárki: mint a fentebb már idézett *Komerszant-Vlaszty* által elvégzett alkalmi közvéleménykutatásából kitűnt – a filmhősök és történelmi hősök közül Zsukov és Nagy Péter után mindjárt Stirlitzet látta volna legszívesebben Oroszország elnöki trónszékében az átlagember.

A Cseka-játéknak része volt egy sor Putyin által mondott vagy Putyinnak tulajdonított beszólás, a sajtóban megszellőztetett mendemondák, legendák és az „ércesre” vett habitus, a szóhasználat, bizonyos stilisztikai figurák. Az FSZB törzstisztjei egyszeriben felidéztek a sajtónak az elhárítás élére 1998 nyarán frissen kinevezett Putyin első szavait, mikor a Ljubjanka számára oly ismerős épületébe lépett: „Olyan érzésem van, mintha az elhagyott atyai házba („otyecseszkij dom”) térnék vissza” – mondotta állítólag a kénytelen-kelletlen „tékozló fiú”. Mások azt a nevezetes jelenetet idézték fel, amikor Sztjepasin kormányfő tett

⁴² *Das ist Putyin*. In *Verszija*, 2000. 2. szám, 6-7.1.

látogatást a Ljubjankán és tószját e szavakkal kezdte: „Ja szam bivsij csekiszt” [„Magam is egykori csekista vagyok.”], mire az FSZB új igazgatója, Putyin állítólag megjegyezte: „Bivsih csekisztov nye bivajet” [„Olyan, hogy egykori csekista, nem létezik.” – értsd: aki egyszer csekista volt, az már mindig csekista is marad.] A következő legendás esetre már Putyin kormányfővé kinevezése után került sor, mikor ellátogatott „övéihez”, a Ljubjankára és tréfásan jelentést tett: „vnyedrenyije v presztupnuju gruppirovku proslo uszpesno” [„jelentem, feladatot, a bűnözői csoportba – értsd: a kreml-i »családba« – beépülést sikeresen végrehajtottam”].

A KGB-témát Putyin sem kerüli meg interjúiban, beszédeiben. Attól függően milyen közönség előtt beszél – a BBC riporterének, a vele készült interjúkötet újságíróinak, értelmiségieknek – mindig másra helyezi a hangsúlyt: gyermekkori romantikára⁴³, hazaszeretetre, kötelességteljesítésre. Az oroszországi PEN-központban például kérdésre válaszolva így beszélt életrajzának erről a fejezetéről 1999 novemberében: „1975-ben végeztem a Leningrádi Állami Egyetem jogi karán. Mindjárt ezután a KGB-hez kerültem kötelező munkahelyi gyakorlatra. Attól kezdve életem nagyrészt a felderítő szolgálathoz kötődött,

⁴³ A közvetlenül az elnökválasztás előtt – a kampány részeként – kiadott és ingyen terjesztett interjúkönyvben (*Ot pervovo lica – Razgovori sz Vlagyimirom Putyinim*. Vagriusz, 2000.) Putyin a romantikus verziót adja elő: „Már az általános iskolában élt bennem a vágy, hogy felderítő legyek, bár ez éppannyira elérhetetlennek tűnt akkor, mint egy Mars-utazás. Ilyen témájú könyveket bújtam, filmeket néztem. Igaz, nem sokkal később tengerész akartam lenni. De aztán megint felderítő. A kezdet kezdetén egy ideig pilóta is. Végül a *Pajzs és kard* típusú kémfilmek [a „pajzs és kard” a CSEKA emblémája volt és maradt mindmáig – Sz. Á.] megtették a hatásukat. Leginkább az nyugőzött le, milyen kevés erővel, jóformán egyetlen ember erejével elérhető az, amihez egész hadseregek ereje sem elegendő. Egyetlen felderítő emberek ezreinek sorsát dönthette el. Legalábbis akkor én ezt így fogtam föl.” (A könyvből részletek jelentek *Vlagyimir Putyin: nye*

elvégeztem a felderítőiskolát is. Külföldről hazatérve, mint a KGB tisztje másfél évig voltam a Leningrádi Állami Egyetem rektorának nemzetközi kapcsolatokért felelős munkatársa – persze, ahogy nálunk mondják, »fedésben« [pod krisej], de a rektor tudtával, természetesen. Ezután hét évig dolgoztam Szobcsakkal. Egy évig álltam a Föderatív Biztonsági Szolgálatot (FSZB) élén. Hosszú időt töltöttem el az állambiztonsági szerveknél és összességében ez pozitív tapasztalat volt számomra. Lehet, hogy azért, mert az én munkám a kémelhárításhoz kapcsolódott. Természetesen, a 37-es évet [a sztálini „nagy terror” jelképes esztendeje – Sz. Á.] nem szabad elfelejteni, de nem szabad egyfolytában és kizárólag erre a tapasztalatra hivatkozni, úgy téve, mintha nekünk nem is volna szükségünk állambiztonsági szervezetre. 17 éves munkám köt ehhez a szervezethez és őszintén hatna, ha most azt mondanám, távol áll tőlem, hogy bármiben is védelmére keljek. Ami a tábornokok túltengését illeti a mai kormányban, nos, a tábornokok távolról sem mindig a legostobább emberek, bár észjárásuk és mentalitásuk kétségkívül sajátos. Általában persze helyes, ha a tábornokok a maguk dolgával foglalkoznak, olyannyira, hogy egy normális államban jobb is, ha a honvédelmi miniszter posztját polgári személy tölti be. Csakhogy a mi államunk roppant gyöngé, ezért az erőhatalmi szervezetekből érkezett emberek foglalnak el olyan posztokat is, amelyeket normális esetben civileknek kellene betölteniük. Így próbáljuk ellensúlyozni az állami intézmények gyöngeségét. Ami az »erős kezét« illeti, nem azért van rá ma szükség, mint 1937-ben, hanem azért, hogy a megrendült államszervezet intézményeit megerősítsük, hogy legalább az adók

behajthatók legyenek. Nálunk a gazdaság keresztül-kasul kriminalizált. Az állam intézményeinek megerősítéséhez erős hatalomra van szükség.”⁴⁴

A *főtitkár-játék* és a *Cseka-játék* természetesen összefüggött. A *főtitkári imidzs* hatását tekintve legfeljebb elbágyasztóan nosztalgikus lehetett volna (erre játszott rá Primakov „Brezsnyev-utánzata”), de súlyt és komolyságot másvalami adott neki: a *csekista imidzse*. A *csekista főtitkár* mint Putyin imidzsének legfontosabb építőköve viszont kikerülhetetlenül vezetett Andropov történeti figurájának felelevenítéséhez. (A szintén a szovjet felderítéstől „leszerelt” Primakov is próbálkozott Andropov maszkjának felöltésével, de rajta – habitusa és életkora miatt – inkább Brezsnyevé mutatott hitelesen.)

Az egyik nagy imidzsmékler cég vezetője, Gaj Hanov, még messze Putyin felemelkedése előtt, arra a kérdésre válaszolva, mit tudna kihozni a hozott „anyagból”, mindjárt Andropov figurájával kezdte: „Putyin zártsága előnyévé is tehető. Amennyiben az erő képzetét is társítani tudja hozzá, általános lelkesedést kelthet vele. Számos esetben éppen a zárkózott és erőt mutató politikusok érték el a legnagyobb sikert. A mai Putyint Andropovval tudnám összehasonlítani, aki egyszerre tudott félelmet, zavarodottságot kelteni és nagy elismerést kiváltani magával szemben. Ha Putyin ehhez a politikushoz fog hasonlítani, ha fondorlatos, erős, zárkózott, megközelíthetetlen lesz, akkor népszerűségi indexe igen hamar az egekbe szökhet. Annál is inkább, mert széles népi rétegekben régóta él a vágy egy ilyen erőskezű vezető

Kommerszant-Vlaszty, 2000. 10. számában (9-12.1.)

⁴⁴ Putyin találkozása az írókkal a Pen-központban 1999 november közepén (In: Russzkaja Miszl (Párizs), 1999 december 9-15. (4296.) szám 6.1.)

után.”⁴⁵ Az imidzs tehát a következő recept szerint készülhet el: *Putyin – Andropov ma*. Talán ezért sietett Putyin mindjárt ideiglenes államfővé való kinevezése után a Ljubjanka falán fölavatni Andropov emléktábláját (az emléktábla elhelyezéséről a döntés még 1999 nyarán megszületett). Igaz, aznap Szaharov sírja előtt is tisztelgett, a nagy szovjet disszidens halálának tizenkettedik évfordulóján. E kettős aktusnak az imidzsmékek nyilvánvalóan szimbolikus jelentést szántak. Mindenekelőtt azt a jelentést lopták az eseménysorba, hogy az új nemzedék túl van a szovjet korszakon, túl van a szabadságtipró totális állam és a szabadságért és jogokért küzdő máskéntgondolkodók ellentétén. Putyin államépítő munkája abban áll, hogy túllépjen ezen az ellentéten, vagyis ideológiátlanul, pragmatikusan összekösse a rendteremtés ügyét a szabadság ügyével: a liberális demokráciát, a piacgazdaságot az erős jogállammal, a „törvények diktatúrájával”, az egyetlen diktatúrával, amelyet – mint a kampány során népszerűen megfogalmazta – elképzelhetőnek tart Oroszországban. A politikatechnológusok kreml-i boszorkánykonyháját élénk színekkel megelevenítő *Itogi* (a Primakov-Luzskov tandem mögött álló Guszinkij média-birodalmának orgánuma) ugyancsak az Andropov-modell feltalálását tulajdonította a minden ötletéből és jelöltjéből kifogyott kreml-i kampánystábnak: „Valahol Moszkva szélén egy átlagos kinézetű házban gondterhelt emberek csapata üldögél. Főleg férfiak, de két nő is van köztük. Pár asztal, mindegyiken számítógép. Vágni lehet a füstöt. Az egyik férfi az ablakhoz lép és kinyitja. A füst lassan foszladozva árad kifelé, miközben egy koraőszi falevél libben a szobába. 'Új

⁴⁵ *Vi szgyelali bi Putyina prezigyentom?* In: Kommerszant-Vlaszty,

Andropovot kell csinálnunk belőle! A népben nosztalgia él az »erős kéz« után – mondja hirtelen egyikük. »Jó hogy nem mindjárt Pinochetet!« – kontrázik a másik. Az egyik nő elneveti magát.»⁴⁶

Ahogy Andropovot is az utolsó pillanatban nevezték ki a süllyedő szovjet államhajó parancsnokának (de ő még a kormányrúdhhoz sem ért, máris meghalt), úgy került most Putyin – egy újabb „csekista” – a süllyedő Oroszország-hajó parancsnoki hídjára. A hatalom képének tudatos *andropomorfizálása* mintha azt jelezte volna, hogy vissza kell térni ahhoz a történeti útelágazáshoz, ahol a kleptokrata nomenklátúra felülkerekedett az államon és a kriminális korrupció a szovjet társadalmi-hatalmi rendszer egyik összetevőjéből rendszeralkotó elemmé vált, vagyis vissza kell térni a tisztogatásokhoz, a moralizáláshoz, egyfajta szovjet fundamentalizmushoz. Hogy Putyin csakugyan visszatér-e – már amennyire és már ahogy effajta visszatérések egyáltalán megvalósíthatók –, nem tudni, de hogy PR-csapata a választási kampány előtt és alatt erre a társadalmi igényre játszott rá, az biztos. Ez a rájátszás az andropovi szigorra (ne feledjük, hogy a brezsnyevi korszak legfelső vezetésében a korrupciós ügyek és tisztogatások vele kezdődtek 1983-ban), nemcsak népszerű, hanem gyakorlatilag is felhatalmazást ad neki arra, hogy a lefejtse az államról az oligarchákat, amiből nem új szovjet állam és nem is az új osztály likvidálása következik, csak állam és magántulajdon, közérdek és magánérdek szétválasztása, a jogállam kiépítése a maffia-állammal szemben, azonos játékszabályok szavatolása mindenkinek – oligarcháknak és nem-oligarcháknak, hatalmasoknak és hatalomnélkülieknek,

vagyonosoknak és vagyontalanoknak. Jellemző, hogyan látja Putyin e tisztogató feladatkörét a későszovjet korszak egy olyan figurája, mint Leonyid Kravcsenko 2000 februárjában: „Ön szerint mik lehetnek Putyin első lépései, ha elnökké választják? – A korrupció elleni harc. Ha összeszedi a bátorságát, hogy tetemre hívja az állami bürokrácia fejeseit, ki mennyit harácsolt össze és milyen úton-módon, ha segít előre mozdítani a nyomozást olyan ügyekben, amelyek leálltak (és persze itt nem Szkuratov öltönyvásárlásaira gondolok, ami nevetséges, hanem Berezovszkij és más oligarchák üzelveire), akkor világos lesz, hogy olyan elnökünk van-e, aki számára a törvény diktatúrája, az ország érdekei minden másnál előbbre valók. Úgy gondolom, nem véletlenül merült fel a párhuzam Putyin és Andropov között. Sok minden rokonítja őket. – Úgy véli, hogy napjainkban igény van egy második Andropovra? – Pontosan.”⁴⁷

Putyinburg

Putyin *harmadik* – a kampányidőszakban a „főtitkárhoz” és a „csekistához” képest kevésbé hangsúlyozott – médiahiposztázisa Szentpétervárhoz kötődött. Pétervár – ahogy már a Leontyev Intézet Csubajsz vezette „ifjűreformereinek” 1996-os diadalmas Moszkvába vonulásakor is⁴⁸ – több volt, mint hasonló gondolkodású és

⁴⁶ D. Pinszker, u.o.

⁴⁷ *Putyin szevodnya vosztrebovan vremenyem*. [Interjú Leonyid Kravcsenkóval] In *Mir za Negyelju*, 2000. 4. szám, 16. l.

⁴⁸ Ekkor jelenik meg Vlagyimir Putyin neve először – az Anatolij Szobcsak polgármester bukása után – Csubajsz által Moszkvába mentett Leontyev Intézet-i péterváriak sorában. (Nota bene, azzal a megjegyzéssel, hogy „Csubajsz-tanítvány”. Az elnökválasztási kampány alkalmából egyébként megjelent interjú-könyvben maga Putyin is utal rá, hogy személyesen találkozott az egykori intézet alapítójával, a Nobel-díjas amerikai közgazdásszal, Leontyevvel és a privatizációról

nemzedékileg egyívású közgazdászok és politikusok életrajzának esetleges ténye: szülőhely, szűkebb pátria, műhely. A pétervári orosz ember és a moszkvai orosz ember történeti-kulturális típusai közötti különbséget mélyrehatóan elemezte már a két nagy orosz emigráns gondolkodó: a 19. században Herzen⁴⁹, a 20. században pedig Georgij Fedotov⁵⁰. A péterváriság két évszázadra visszanyúló

kifejtett gondolatait magáévá tette. Lásd *Ot pervovo lica – Dialogi sz Vlagyimirim Putyinim*. Vagriusz, 2000.) Neve mindjárt Alekszej Kudriné után következik, aki Szobcsak alatt a polgármesteri hivatal pénzügyi bizottságának elnöke volt, s így a polgármesterhelyettes Putyin kollégája és elválaszthatatlan társa is. Nem hiába nevezte ki őt Putyin mindjárt kormányfővé választása másnapján kormányában pénzügyminiszterhelyettesé. (Az imént említett interjúkötetben Putyin a legmelegebb szavakkal emlékezik meg Kudrinról.) Az 1996-os cikk szerzője megjegyzi, hogy „a pétervári polgármesteri hivatal pénzügyi bizottsága lett Csubajsz kádereinek kovácsműhelye”. „A moszkvai politikai elite ma ráretegződik a pityeri elit és ennek alapján bizvást megállapíthatjuk: soha még e hazában nem volt ügy olyan mértékben péterváriak (leningrádiak) ügye mint az állami tulajdon magánkezekbe adása – a privatizáció.” (*Putyeesztvije iz Petyerburga v Moszkva*. In Moszkovszkije Novosztji, 1996. október 6-13 (40), 6.l.)

⁴⁹ „Attól fogva, hogy Péter ráébredt: Oroszországnak egy lehetősége van a megmenekülésre: az, hogy ne legyen többé orosz, attól fogva, hogy elhatározta, bevon minket a világtörténelembe, tisztázódott, hogy szükség van Pétervárra, s hogy Moszkva felesleges. (...) Pétervár sorsában van valami tragikus, komor és fenséges. kedvenc gyermeke az északi óriásnak, a gigásznak, mely a 93. évi konvent energiáját, keménységét és forradalmi erejét egyesítette magában, kedvenc gyermeke a cárnak, ki az ő javára lemondott hazájáról, s elnyomta azt az európaiság és a civilizáció nevében. (...) Pétervár - Oroszország kalapja, s természetesen háromszögletű kalapja. Moszkva – a szíve, melyet megrontottak az örökös sóhajtozástól kitágult erek (...) Pétervár lelke Nyugaton van, képzelete az első újdonságnál a fellegek között jár, feje pedig, a párizsi fodrász rendelkezésére áll. Péterváron a felvilágosítást gázvilágítással helyettesítik, s ugyanakkor vallása sincs, hacsak egy nem – a vallási türelem.” (Herzen: *Pétervár és Moszkva*. In *Orosz forradalmárok a XIX. században*. Gondolat, 1970. 29-39. l.)

⁵⁰ Lásd G. P. Fedotov: *Tri sztolici*. [Három főváros] In Uő: *Lico Rosszii*. Párizs, Ymca-Press, 49-70.l. A keresztény-szocialista Georgij Fedotov ebben az esszéjében mind Oroszország „nyugati útját” (Pétervár), mind „ázsiai útját” (Moszkva) útvesztésként fogja föl és a megoldást és feloldást a *hellén* szintézisben, Kijevben, illetve a Kijevi Ruszhoz való visszatérésben látja. Kulturális útravalóként pedig nem annyira Pétervárt vagy Moszkvát, hanem az északi-orosz kereskedővárost, Velikij Novgorodot vinné magával az utópikus Kijev-grádba. (Ismeretes, hogy az utóbbi tíz évben a fiatal közgazdász, pénzügyes és jogász nemzedék képében a „liberális Pétervár” mellett a „liberális Novgorod” is megindult Moszkva felé: Csubajsz és Kudrin mellett

kulturális és politikai jelentése a 90-es években újra aktualizálódott: a liberális „ifjűreformerekkel” a nyugatias észjárás, a racionális és gyakorlatias habitus, egyfajta szellemi könnyedség és adminisztratív tehetség, szervezőkészség és pénzügyi hatékonyság jelent meg a *bizánci allűröket* felvett kreml-i palotában és az *oroszkucepek levantei szellemét* öröklő, dinamikusan fejlődő, de kissé bugris és csicsás luzskovi Moszkvában. 1996-ban ezzel a pétervári csapattal együtt kerül Putyin is Moszkvába, Csubajsznak, Jelcin elnöki apparátusa akkori vezetőjének, régi ismerősének a hívására. 1999-es győzelme (2000-ben már csak learatja e győzelem gyümölcsét) kezdetben – a kialakult politikai-hatalmi fölállás logikájának megfelelően – a *Kreml* – a „család” és az oligarchák – *Moszkva* – Luzskov és Primakov fölött aratott győzelmének látszik csupán. Valójában – mint igen hamar kiderül – Putyinban *Pétervár* – a pétervári szellem, a liberális, nyugatos államépítés szelleme, az 1996-os csubajszki „ifjűreformerség” – is győzött *Moszkva* fölött. Ez egyébként *Moszkva* – a *luzskovi Moszkva*, a kreml-i főhatalomra is aspiráló gazdag és gögös *Moszkva* – *szimbolikus megalázásának* számtalan jelében is kifejeződött. (A szimbolikus politizálásnak Oroszországban komoly hagyománya van.) Kezdve azon, hogy Putyin hivatalosan Szentpéterváron jelentette be indulását az elnökválasztáson, hogy Luzskov március közepén kénytelen volt *feltétel nélkül* kapitulálni előtte, és beállni a mellette kampányolókat egyre szélesedő seregébe, egészen odáig, hogy a moszkvai terület új kormányzójának, az ex-tábornok Borisz Gromovnak a személyében a Kreml új Moszkvát készül

magának választani, mindenesetre a márciusi Putyin-Gromov barátkozás után Gromovot Luzskovval egyenrangúként kezeli, sőt, úgy tesz, mintha fölé is helyezné.

A gazdaságilag tönkrement, szegény, lerongyolódott, a nagy osztogatásból-fosztogatásból jószerével kimaradt Szentpétervár már az elnökválasztási kampány során kezdett az új Oroszország nem-hivatalos vagy informális fővárosának rangjára emelkedni, mintegy előrevetítve, hogy most az orosz államépítés pétervári szakasza következik. Nem a hatalmi játszmák, kriminális leszámolások, hanem Nagy Péter, az egyetemek, az emlékművek, a kulturális események fővárosaként jelent meg, ahonnan egy „másfajta raj”, egy nyugatos, liberális, racionálisan gondolkodó és pragmatikusan cselekvő politikai formáció érkezett a hatalom szívébe, az „ázsiai” Moszkva hatalmi elitjéhez képest mindenesetre kevésbé ábrándos, lomha, kleptokratikus, izolacionista, műveletlen.

Míg a *virtuális főtitkár* képe a szovjet folytonosság képzetét hivatott fölkelteni („az idők szétszakadt láncának összefűzése”), a *virtuális csekistáé* pedig („Andropov – ma”) a rendteremtő vaskéz („lesz itt olyan rend, hogy az egész tolvaj banda arról kódul!”) vágyképének felelt meg, addig a „pétervári Putyin” a háttérből, arcán félszeg mosollyal elő-előlépő már-már nagyvilági alakja a világ felé nyitottságot, az európai kultúrát, a liberális eszméket „kommunikálta”. Putyin előszeretettel jelent meg ebben a pétervári „européer” hiposztázisában a Nyugat előtt. Nem véletlenül fogadta Tony Blare-t, a nyugati világ egyik legfontosabb vezetőjét *nem-hivatalosan* éppen Péterváron és nem Moszkvában. Ahogy az sem véletlen, hogy a kötetlen, családias ismerkedés

középpontjában éppen egy nagyszabású kulturális esemény állt: Prokofjev *Háború és béke* című operájának bemutatója Andrej Koncsalovszkij rendezésében a Marijszjkij (néhai Kirov) Színház színpadán. Szentpétervár itt a nem-hivatalos, a kulturális Oroszországot szimbolizálta (ebben a jelentésben egyébként belső használatra is „kommunikálható”, föltéve, hogy nem terhelik vele túl a hivatalos médiumokat).

De Szentpétervár nem csupán Putyin új elnöki imidzsének címerpajzsa. Többről van szó az 1917 előtti főváros szimbolikus politikai szerepének fölértékelésénél. Putyin politikai-hatalmi értelemben is meg akarja hódítani Szentpétervárt és valószínűleg ténylegesen is „második fővárost” fog csinálni belőle. Ennek legszembetűnőbb jele, hogy Putyin támogatásával március közepén bejelentette indulását a közelgő szentpétervári polgármesterválasztáson a mindaddig egyetlen eséllyessel – a Duma-választások elvesztése után Putyinhoz átállt –, Jakovlevvel szemben Valentyina Matvijenko asszony, az orosz kormány egyik miniszterelnökhelyettese, aki ugyancsak Pétervárról került – ha nem is „ifjúreformerként” – Moszkvába és Putyin bizalmát élvezzi. Matvijenko tervei között szerepel az Oroszország és Belarusz között nemrég létrejött államszövetség végrehajtó szervezeteinek átköltöztetése Szentpétervárra, amire állítólag Putyin is rábólintott már. „Az ötlet nem egészen új – az ilyen-olyan hatalmi szervek, olykor pedig az egész főváros Szentpétervárra való áthelyezése időtlen idők óta irigylésméltó rendszerességgel merül fel – kommentálja a tervet egy moszkvai lap. – Csakhogy míg az összes hatalmi struktúra Moszkva belvárosából Szentpétervárra történő áttelepítése aligha kivihető, az

»orosz-belorusz« verzió egyáltalán nincsen eleve halálra ítélve.”⁵¹ Kétségtelen, hogy ez elsősorban presztízsszempontról jelentene gyarapodást Matvijenko és az ő Néva-parti városa számára, de a költségvetési pénzek elosztása szempontjából sem lenne mellékes, hosszabb távon pedig egy folyamat kezdetét jelezhetné: „Valentyina Matvijenko csapatának egyes tagjai ésszerűnek tartanák egész sor oroszországi állami szerv áthelyezését Szentpétervárra, olyanokét, mint az Északi Területek Állami Bizottsága (Goszkomzsever) például. És itt már nem csupán Matvijeno saját ötletéről van szó, amit persze a pétervári választók lelkesen támogatnak. Szentpétervár és Oroszország európai részének északi területei gazdasági fejlesztése ugyanis egyik legfontosabb része annak az általános stratégiai fejlesztési tervnek, amin hónapok óta dolgozik a Putyin felkérésére ugyancsak Pétervárról Moszkvába áttelepült German Gref csapata a Stratégiai Fejlesztések Központjában (CSZR).”⁵²

Nem annyira két rivális régió – Moszkva és Szentpétervár – verseng persze itt a központi hatalomért, mint inkább két regionális elit, két állam- és gazdaságfilozófia, két életstílus és gondolkodásmód, ha tetszik, két Oroszország, melyek 1992 óta egyfolytában harcban állnak egymással, de fel-fellobbanó politikai csatáikban egyikük sem volt képes mindeközéig a másikat két vállra fektetni. Ez most sikerült először – és alighanem az ő számukra is váratlanul – a „péterváriaknak”. „Pétervárinak” azt a nemzedékileg egyívású (harmincas-negyvenes), pénzügyesekből, jogászokból, volt és aktív felderítőkből, technokratákból, PR-szakértőkből összeálló politikai

⁵¹ Jekatyerina Grigorjeva–Szergej Pravoszudov: *V Petyerburg perenyeszut vszjo?* [Mindent átvisznek Pétervárra?] In *Nyezaviszimaja Gazeta*, Mir za negyelju, 2000, 8. szám, 3. l.

csapatot nevezem (többségük egyébként vállalkozó és vagyonos ember), akiket 1990-91-ben még Anatolij Csubajsz és Anatolij Szobcsak hozott össze a leningárdi/pétervári Leontyev Intézetben, illetve a pétervári polgármesteri hivatalban, s akiknek egy része Csubajsz hívására ment át Moszkvába 1992-ben (a sokk-terápiás és vaucser-privatizációs kurzus idején), majd nagyobb része 1996-ban (az anti-oligarchikus és „népi kapitalista” kurzus alatt), részben az Állami Vagyonügynökség, részben az elnöki hivatal kulcspozícióiba, végül pedig a biztonsági szolgálatokhoz. Ők azok a bizonyos „varégek”, legalábbis ezt a gúnynevet adta az orosz sajtó Csubajsz Moszkváig kalandozó monetarista-liberális nomádjainak, miután röpké tíz év alatt meghódították a szovjet birodalomból kivált moszkvai orosz államot és éppen most készülnek vezérük Putyin fejedelem fősége alatt megint egyszer beoltani a tohonya szláv törzseket a nyugati barbárok dinamizmusával.

Valóban sokan érkeztek e tíz év alatt Pétervárról: köztük volt Szergej Sztjepasin és Vlagyimir Putyin, a Vasziljev-fivérek – Dmitrij és Szergej –, Pjotr Filippov, Georgij Hizsa, Alekszej Kudrin, Szergej Beljajev, Alfred Koh, Jurij Boldirjev, Mihail Dmitrijev, Szergej Ignatyjev, Anatolij Zelinszkij, Andrej Illarionov, Natalja Gyemenyteva, Okszana Dmitrijeva, Ilja Juzsanov és „Péterváron keresztül” érkeztek Moszkvába a nyizsnij-novgorodiak is – Borisz Nyemcov (Jelcin egykori kedvence, ex-trónörökös-jelölt) és Szergej Kirijenko (Jelcin másik nagy kedvence, ex-kormányfő). Utaltam már rá, hogy Putyin is Csubajsz aktív közreműködésével került át – Szobcsak polgármester 1996-os bukása után – Pétervárról Moszkvába, hogy utóbb –

⁵² U.o.

megint csak Csubajsz támogatásával – a Kremlben fusson be az elnöki szélig ívelő váratlan karriert⁵³. Putyin 1991 és 1996 között Szentpétervár gazdasági és pénzügyeit tartotta kezében, Alekszej Kudrinnal (egy másik „Csubajsz-káderrel”) együtt. Putyin időközben közgazdasági diplomát és kandidátusi fokozatot is szerzett. (A *Global Finance* Putyint múlt év végén a világ 600 legbefolyásosabb pénzügyi embere közé sorolta.)

Putyin minden ízében pétervári alkat: szervezett, fegyelmezett, mozgékony, zárkózott, hűvös, racionális. Végtelenül távol tőle Luzskov ideologikus birodalmi hablatya, amelyet érzelmes önfeltárulkozások és delíriumos dühromok színeznék. Putyin nem győzi hangsúlyozni, mennyire nem kedveli az ideológiákat: *„Ellenzem bármiféle államideológia, hivatalos ideológia visszaállítását. A demokratikus Oroszországban nem lehet kényszerrel kicsikarni az állampolgári konszenzust.”*⁵⁴ Lényegesebbnek tartja, hogy a hagyományos „érületi értékek” (államiság,

⁵³ Putyin már idézett és életrajzi részleteket is bőven tartalmazó interjúkönyvében ezt a szíves moszkvai invitálást Pavel Borogyinnak tulajdonítja. Egyik verzió azonban nem zárja ki a másikat. Csubajsztól, csakúgy, mint Berezovszkijtől a választási kampány egész időszakában határozott távolságot tartott, bár kétségtelen, hogy a kampányt mindketten erőteljesen támogatták: Csubajsz mint a JEESZ igazgatója elsősorban pénzzel és kapcsolati tőkével, Berezovszkij pedig médiabirodalma leleményes mozgósításával. Az interjúban Putyin Anataolij Csubajsz portréját így rajzolja föl: „Ami Csubajszt illeti, nagyszerű adminisztrátor. Minden esetben képes megragadni azt a szemét láncolatnak, ahogy Vlagyimir Iljics Lenin fejezte ki magát, amellyel aztán az egész láncot a kezében tarthatja. De persze hajthatatlanul makacs, akár egy bolsevik...igen, ezt a jelzőt jogosan érdemelte ki. (Mármint a korabeli sajtótól - Sz.Á.) Sajnos, a hitelképességével egy kis baj van, mármint a bizalmi hitelével a lakosságnál.” (*Ot pervovo lica. Dialogi sz Vlagyimirem Putyininim.* Vagriusz, 2000.)

⁵⁴ Az idézett mondat az orosz interneten, az OF minisztertanácsának saját honlapján 1999. december 29-én közzétett és a minisztertanács elnöke, vagyis a kormányfő, két nappal később pedig az OF elnöki teendőivel ideiglenesen megbízott Vlagyimir Putyin által jegyzett programadó szövegben szerepel.

közösségi szolidaritás, nagyhatalmiság, patriotizmus) mellett az oroszországi társadalom nagy többsége „elfogadta a nemzetek fölötti, általános emberi értékeket, amelyek a szociális, csoportos, etnikai érdekek fölött állnak: az emberek elfogadták az olyan értékeket mint a szólásszabadság, az utazási szabadság, az alapvető politikai jogok, a személyiségi jogok, nagyra értékelik, hogy tulajdonuk lehet, vállalkozhatnak és vagyonra tehetnek szert.”⁵⁵ Putyin precizitásában, agilitásában, bürokratikus-szakszerűségi hatékonyságában, gépies teljesítőképességében, de még edzésekkel karban tartott, sportos fittségében is van valami a híres Goncsarov-regény főhősének – a tespedő, gyermeked orosz Oblomov – antipódusából, a gyakorlatias, ügybuzgó német Stolzból, ebből az eszményi-utópikus – bár nehezen szerethető – német oroszból. Putyin azonban másként „német”, másként pétervári, másként idegen mint pártfogója és – bizonyos értelemben – föltalálója, a liberális „civilizátor” ellenszenves szerepében föllépő Csubajsz. Putyinban a *stolz*-ság orosz népi kiadásban, vonzóan, már-már szerethetően jelenik meg.

A „varégek” az államapparátus – hatalmi szempontból – két legfontosabb területéről érkeztek Pétervárról Moszkvába, úgyszólván sűrű, tömött sorokban: a biztonsági szolgálatok és a pénzügyek területéről. Előbbiek döntően a Lityejnij sugárút hírhedt épületéből (a moszkvai Ljubjanka leningrádi megfelelője volt s maradt Péterváron), utóbbiak pedig a Szobcsak-féle polgármesteri hivatalból. A Lityejnijről csak 2000 januárjában *tizenketten* érkeztek a Ljubjankára, zömmel olyanok, akik valaha az ötös ügyosztályon küzdöttek az „ideológiai diverzió” ellen és

⁵⁵ U.o.

most az információs háború frontjain találták meg helyüket. (Az, hogy a csecsenföldi háború információs szempontból teljesen mértékben a központi állam ellenőrzése alá került, nagymértékben ezeknek a szakembereknek köszönhető.)

Putyin elsőként – még 1998-ban – hozta át a Lityejnijről a Ljubjankára a „pityeri csekisták” vezetőjét, *Viktor Cserkeszov* tábornokot, aki Putyin évfolyamtársa is volt a leningrádi egyetem jogi karán. Akkor került át Moszkvába Putyin egyik bizalmi embere *Viktor Ivanov* is, aki Szentpéterváron a gazdaságbiztonsági ügyosztályt vezette és Moszkvában az FSZB belső biztonsági szolgálatának vezetését bízták rá. Ma ő a kreml-i elnöki hivatal káderfelelőse. A 47 éves *Szergej Ivanovot* 1999 november 15-én nevezték ki elnöki rendelettel az OF Biztonságpolitikai Tanácsa titkárává⁵⁶. 1998 júliusáig a Szövetségi Biztonsági Szolgálatnál (a néhai KGB-nél) volt Putyin helyettese. Ivanov is leningrádi/pétervári mint Putyin, ugyanazt az egyetemet végezte mint ő, és egyetem után ő is ugyanúgy a KGB-hez került és a felderítésnél szolgált, mint főnöke. Putyin másik helyettese, *Nyikolaj Patrusjev* is hasonló életpályát futott be: – Leningrád – főiskola – kémelhárítás – Jelcin elnöki hivatala, míg végül Putyin korábbi

⁵⁶ 1996 – Alekszandr Lebegy rövid életű titkársága – után a Biztonságpolitikai Tanács nem játszott ugyan döntő szerepet a hatalmi struktúrában, de 1999-ben, a Kreml és Moszkva közötti folyó választási háború, s az újonnan berendezkedő hatalom szempontjából kulcsfontosságú lett az erőhatalmi minisztériumok (belügy, honvédelem, elhárítás) felügyeletének és koordinálásának lehetősége és joga. A Biztonságpolitikai Tanácsot Jelcin 1999. november 15-ig egyetlen kormányfőjének sem engedte át (keményen visszaverte Primakov ilyen irányú expanzióját is az év elején). Vagyis a titkári poszt átengedése az újdonsült kormányfőnek egyértelműen jelezte, hogy közelesen ő fogja felváltani Jelcint az elnök székében. Innen nézve Szergej Ivanov kinevezése erre a döntő fontosságú hatalmi posztra nemcsak azt jelzi, hogy Ivanov Putyin abszolút bizalmát élvezi, hanem azt is, hogy Putyin nem egyszemélyi – cári típusú – hatalomban, hanem adminisztrációban, hivatalnoki karban, politikai csapatban gondolkodik.

munkahelyét, a Szövetségi Biztonsági Szolgálat igazgatói posztját foglalta el. Persze, a biztonsági szolgálatok különféle ügyosztályainál és részlegeinél vagy az államapparátusban megjelenő pétervári FSZB-sek maguk után hozzák saját kádereiket is. Olyannyira, hogy a Ljubjankát a helybeliek már el is keresztelték „Leningrádi pályaudvarnak”.

Maguk a „leningrádi jövevények” természetesen túlzásnak tartják az inváziójukkal kapcsolatos drámai híradásokat⁵⁷: „Azoknak a pityerieknek száma, akik az utóbbi időben érkeztek a hatalmi strukturákba, erősen eltúlzott – mondja például *Dmitrij Medvegyev*, Putyin kampánystábjának Pityerből jött vezetője. – Kétségtelen persze, hogy Putyin igyekszik létrehozni maga körül egyfajta mikroközeget, olyan emberekből, akikre támaszkodhat és a káderek kiválasztásakor gyakran épít korábbi személyes kapcsolataira.”⁵⁸ De talán nézzük még kicsit tovább a jövevények névsorát, természetesen a teljesség igénye nélkül. Ugyancsak a pétervári egyetem jogi fakultáson végzett a „Putyin szemeként” emlegetett, gyakorlatias, kitűnő ügyvéd hírében álló, különösegeiről nevezetes *Dmitrij Kozak* (41 éves), aki a Szobcsak alatt a pétervári polgármesteri hivatal jogi ügyosztályát vezette (ebben az időszakban barátkozott össze Putyinnal) és jelenleg a kormányzati hivatal vezetője a moszkvai Fehér Házban. Pétervárról érkezett egyenesen az elnöki hivatal helyettes vezetőjének és Putyin elnöki

⁵⁷ Ld. ehhez például: Konsztantyin Szimonov: *Nojabrszkije otsztavki i naznacsenyija*. In: *Russzkaja Míszl*, november 18-24. 1999. 4293, 2. 1.; *Putyinburg na Moszkve-reke*. In: Moszkovszkij Komszomolec, 2000. február 2. 2.1.; Valerij Volkov: *Putyeesztvije FSZB iz Petyerburga v Moszkvu*. In: *Novaja Gazeta*, 2000, február 6. (4) 1-2. 1.

kampánystábja vezetőjének posztjára a már említett 34 éves *Dmitrij Medvegyev*, aki mindaddig a pétervári egyetem jogi fakultásának docense volt, a római jog előadója. Pétervári a 35 éves a volgai német származású *German Gref*, akit a Putyin-csapat főideológusaként emlegetnek. Ő vezeti a Putyin kezdeményezésére létrehozott Stratégiai Fejlesztések Központját (CSZR), ahol jelenleg az ő irányítása alatt folyik Oroszország új gazdaságfejlesztési stratégiájának a kidolgozása a máris legendás hírűvé vált Alexandr-Hausban, az 1998-as pénzügyi válság után tönkrement és külföldre távozott Szmolenszkij oligarcha fényűző üzletházának ötödik emeletén, a Jakimankán⁵⁹. A 40 tagú munkacsoport javarészt ismert liberális közgazdászokból áll, olyanokból például mint Jevgenyij Jászín, Vlagyimir Mau, Elvira Nabiulina. „Az Alekszandr-Haus levegőjét tekintve ma nem annyira egy elnöki hatalomig kapaszkodott egykori csekista főhadiszállására hasonlít. mint inkább a liberális eszmék menstvárára.”⁶⁰ Meg kell még említeni a Kreml „gondnokaként” emlegetett és a Mabetex ügy kapcsán elhíresedett Pavel Borogyin helyére ültetett elektromérnöki végzettségű, rendkívüli „kapcsolati tőkével” rendelkező 41 esztendőes *Vlagyimir Kozsint* (1994-ben Putyin mint szentpétervári polgármesterhelyettes őt nevezte ki az

⁵⁸ *Putyin – obicsnij kandidat*. [Interjú Dmitrij Medvegyevvel] In: Nyezaviszimaja Gazeta, 2000. február 16 (28)

⁵⁹ A Stratégiai Fejlesztések Központja és Putyin választási kampánystábja (az úgynevezett „külső stáb”) egyaránt az Alekszandr-Haus-ban üttötte fel tanyáját. Az irodaépület nevét is felújítójáról, a bankoligarcha Szmolenszkijről kapta, aki szintén Alekszandr. (Csak ő 1998 végétől már Ausztriában él, Oroszországban ugyanis körözés van kiadva ellene.) „Ez szimbolikus – mondják a Putyin-csapat tagjai –, hiszen Putyin elnöksége az oligarchikus korszak lezárulását jelenti Oroszországban. Visszatérést az összes életszféra szigorú állami ellenőrzéséhez.” (Jelena Tregubova: *Vlagyimir na seje*. In Kommerszant-Vlaszty, 2000, 7. szám, 5.1.)

⁶⁰ U. o.

északnyugati valutaexport-bevételi felügyeleti központ vezetőjévé, 1999-ben pedig – már kormányfőként – Kozsinra bízta az egész Szövetségi Valutabevételi és Export Felügyelet (VEK) vezetését); a kreml-i elnöki hivatal új káderesét, a 49 esztendőes *Viktor Ivanovot*, ex-csekistát aki V. Makarov helyét foglalta el, és a hivatal helyettes vezetőjét, *Igor Szecsint*, aki ugyancsak Pétervárról jött.

Az államirányítás másik fontos területe, amelyet mindinkább Putyin pétervári káderei – vagyis jól „funkcionáló bőrkabátok” népesítenek be – a távközlés és az informatika. Ez ugyanis mind politikai, mind gazdasági szempontból a kormány által meghirdetett posztindusztriális gazdasági stratégia legfontosabb eleme. Tavaly Putyin egyik első kormányfői intézkedése volt, hogy a Telekommunikációs Állami Bizottságból (1996-ig Távközlési Minisztérium) létrehozza a Távközlési és Informatikai Minisztériumot és élére a *Leonyid Rejmant* nevezze ki, akit pár hónappal korábban hozott át Szentpétervárról Moszkvába. Rejman ugyancsak pétervári kollégája, *Valerij Jászín* viszont a Szvjazinvest (Távközlés) Holding vezetője lett (azé a Szvjazinvesté, amit még Csubajszéknak sikerült elprivatizálniuk 1997-ben Soros György segédletével Berezovszkij és Guszinkij orra elől). A Távközlési és Informatikai Minisztérium vezetését is a pétervári Telekominvest Holding fiatal szakembereivel töltötték fel. Valerij Jászín egyébként már novemberben az egyik kormányfő-helyettesi poszt várományosa volt, nem is akármelyiké: őrá akarja bízni Putyin a katonai-ipari komplexum felügyeletét.

Putyin az orosz állam utolsó kártyáját játssza ki, amikor megpróbálja a pétervári államépítés közös nevezőjén

összehozni a biztonsági szolgálatoknál dolgozó jogászok, pénzügyesek, biztonságiak, informatikai szakemberek és a liberális közgazdászok csapatát. Ha a racionális bürokrácia helyett Oroszországban kleptokrácia van, akkor ezt egyedül a biztonsági szolgálatok szakképzett kádereivel lehet megtörni, ellenőrzés alá rendelni. Paradox módon nem a rendőrállamiság, hanem a jogállamiság letéteményese Putyin válogatott FSZB-s csapata, ha pedig idővel rácáfolna erre, akkor Oroszországnak ez az alighanem utolsó etatista-liberális erőre kapási kísérlete is hamvába hol és visszاسüllyed a civilizációs „nagy interregnum” káoszába. Csak innen érthető és értékelhető a pétervári csekisták, jogászok, pénzügyi és informatikai szakemberek beáramlása a központi apparátusokba. Nem pusztán egy személyi hatalmi rendszer kiépítésének káderfedezetét, hanem a pétervári államépítés adminisztratív, információs, pénzügyi infrastruktúráját hivatottak megteremteni az új káderek, akik döntő többségéről egyébként a Putyin-ellenes sajtó is elismeri: nemcsak az az erényük, hogy péterváriak, hanem, hogy viszonylag fiatalok is (többségük 30 és 50 év között), és értenek valamihez: a maguk területén jó szakemberek hírében állnak.

Epilógus

Tíz év folyamatos és drámai gazdasági, szociális és kulturális hanyatlása kellő világossággal mutatta meg az orosz liberálisoknak is, hogy Oroszországban a piacgazdaság kiépítése csak akkor lehetséges, ha a politikai állam erős és önálló erőt képez. A politikai államban uralkodni viszont csak akkor fognak, ha sikerül meghódítaniuk az erőhatalmi

minisztériumokat (a pénzügyminisztérium, a bankok vagy a természetes monopóliumok meghódítása ehhez édeskevés), vagyis ha sikerül az erőszak legális monopóliumának eszközét – az államot – az oligarchikus klánok, a regionális kiskirályok ellen fordítani, a kriminalizálódást megfékezni, az árnyékgazdaságot visszaszorítani, a korrupcionista-kleptokratikus struktúrákat megtörni⁶¹. Röviden: ha a „puha” jogállamból – a szabadság rend-fedezetének megteremtésével – sikerül „keményet” csinálni. „Putyin jelleme és beszédeinek stilsztikája minden alapot megad annak feltételezésére, hogy sokan azok közül, akik jelenleg – túlságosan is hozzádörgölöző, ráakaszkodó – szponzorai, holnapra a Kreml küszöbére sem tehetik a lábukat. A remélt zsákmány közeli elosztása fölötti ellenállhatatlan örömük már ma is egyre kínosabb a kormányfő számára. Az a kívánságuk, hogy a nekik nem tetszőket és kényelmetleneket eltávolítsák már ma is olyan konfliktusokba kényszeríti a kormányfőt, amelyre semmi szüksége.”⁶² Vlagyimir Putyin decemberi programbeszédében világosan megfogalmazta, miről is van itt szó: „Oroszország újjászületésének és felemelkedésének kulcsa az állami-politikai szférában található. Oroszországnak erős államhatalomra van szüksége

⁶¹ „Putyin megpróbálja helyreállítani az erős államot – írja Soros György is a legutóbbi hónapok fejleményeit elemezve – és egyáltalán nincs kizárva, hogy ez sikerülni is fog neki. Sok vonatkozásban az események illetően alakulása kívánatos lenne. Oroszország tapasztalata arra tanít minket, hogy a gyöngé állam veszélyt jelenthet a szabadságjogok érvényesülésére nézve. A gyöngé állam nem tudja kellő hatékonysággal támogatni a piacgazdaság kiépülését, a piac ugyanis nem nélkülözheti azt az erőt, amely szavatolja a játékszabályokat. Ha Putyinnak sikerül biztosítania a rablókapitalizmusról a jogilag szabályozott kapitalizmusra való áttérést, az kétségkívül Oroszország gazdasági újjászületését jelentheti... De az az állam, amelyet Putyin épít, aligha nyugszik majd a nyitott társadalom elvein...” (Soros György: *Kto potyerjal Rossziju?* In Russzkaja Miszl (Párizs), 2000, február 24 – március 1 (4306), 13. l.

⁶² Vjacseszlav Kosztyikov, i.m.5.l.

és meg is kell teremtenie azt. Ez nem a totalitárius rendszerhez való visszatérést jelenti...Az erős államhatalom Oroszországban nem más mint a demokratikus, cselekvőképes föderatív berendezkedésű jogállam hatalma. (...) A 90-es évek talán legfontosabb leckéje annak a következtetésnek a levonásában rejlik, hogy Oroszországban elengedhetetlen a gazdaságot és a szociális szférát átfogóan szabályozó államszervezet megteremtése. Ez nem a parancsuralmi tervgazdasághoz való visszatérés, amikor a mindent átható állam fentről határozta meg minden egyes vállalat életének összes mozzanatát. Nem, itt arról van szó, hogy az oroszországi állam képes legyen az ország gazdasági és szociális erőinek hatékony összehangolására, az érdekek egyensúlyban tartására, a társadalmi fejlődés optimális céljainak és paramétereinek meghatározására, elérésük feltételeinek és mechanizmusainak kialakítására. Ez kétségtelenül túlmegy azon a formulán, amely szerint az állam szerepének a gazdaságban a játékszabályok kialakítására és betartásuk ellenőrzésére kell korlátozódnia. Idővel minden bizonnyal mi is eljutunk majd ehhez a formulához. De a jelenlegi helyzet azt követeli meg, hogy nagyobb mérvű állami befolyást gyakoroljunk a gazdasági és társadalmi folyamatokra.”⁶³

Kétszer húzta el idáig Oroszország nótáját Anatolij Csubajsz és pityeri rezesbandája – 1992-ben és 1997-ben, de mindkétszer csak a főmotívumig jutottak. A neoliberális reformizmus piaci nótáját mindkétszer leintették a megrendelők: 1993-ban Jelcin Csernomirgyinnel és

⁶³ Az idézett mondat az orosz interneten, az Oroszországi Föderáció minisztertanácsának saját site-ján 1999. december 29-én közzétett és a minisztertanács elnöke, vagyis a kormányfő, két nappal később pedig az OF elnöki teendőivel ideiglenesen megbízott Vlagyimir Putyin által jegyzett programadó szövegben szerepel.

Luzskovval karöltve, 1997-ben pedig az oligarchák, Berezovszkij vezetésével. Most, a 2000. évben harmadszor nyílik lehetőségük rá, hogy elfújják a nótát, a demokratikus orosz jogállam és a piacgazdaság globális nótáját, elfújják és ez egyszer végig is fújják, mert régi ellenfeleik nincsenek többé abban a helyzetben, hogy leintsék őket. Ha meg – váratlan fordulattal – sors- és bajtársuk, Putyin intené le őket, akkor úgyis fújtak Oroszországnak.